

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

AUGUST 1936

NR. 8

ADAM PETERSONI KUI JUHTIVA RAHVUSLASE KUJUNEMINE.

2

5.

Adam Peterson jättis kõrgema kreiskooli lõpetamata. Kas ta haridusejätkamist takistasid majanduslikud raskused, ei ole teada.

M. Strahlberg oli mitu korda õemes Jaak Petersoni kutsunud oma renditud kroonumõisade valitsejaks. „Vana Peterson ei võtnud seda kutset mitte vastu, saatis aga omad pojad...“⁹⁸). Vanem poeg Jaak, kes oli saanud kreiskooli hariduse, siirdus, nagu nägime, juba 1848. a. onu Võlla rendimõisasse. Nooremad vennad Adam ja Peeter, kellede koolitamise toetamisega oli onud endast sõltuvaks teinud, jäävad niisama viimasega mitmeks aastaks kontakti.

Adami ligemad suhted Strahlbergiga algavad ta Pärnusse kooli siirdumisega. Nähtavasti juba kreiskoolipoisina elas Adam onu juures ning asus võib-olla ärrigi, sest kuidas muidu võis ta juba 1857. a. Pärnus „äriasjus“ tutvuda Kõrgemäe Annus Kase'ga⁹⁹). Võimalik, et koolivaheaegadel ta töötas äris. Koolist lahkunud, ta läks aga juba pidevaks ajaks onu kaubakontorisse¹⁰⁰).

Jääb selgusetu, kui kaua teenis Peterson onu ärides Pärnus, samuti see, millal ta läks kroonumõisade valitsejaks. Kauplustes võis ta olla üksnes mõned kuud ja pidi juba 1858. a. varakevadel minema Võlla kroonumõisasse, nagu nähtub märkusest, et kuni 1863. a. aprillikuuni olnud ta viis aastat mõisavalitsejaks¹⁰¹).

98) A. Peterson, Mõned andmed. Lõo ea.

99) A. Peterson, Kõrgemäe Annus Kase. „E. Kirjandus“ 1920, lk. 349.

100) J. Lõo, Mõned andmed. Lõo ea.

101) J. Lõo suulised andmed.

Alates mõisavalitseja perioodiga on A. Petersoni elulookirjeldaja soodsamas seisukorras: järjest tihenevad biograafilised andmed võimaldavad jälgida konkreetseid üksiksündmusi; siitpeale on Peterson administratiiv- ja kohtuasutistega kontaktis, millele arhiivmaterjal pakub väärtuslikke andmeid. Neile annavad lisa Petersoni enda memuaarid ja eluloolised märkused. Neid viimaseid, kuigi peaksime neid eelistama nende vahetuse tõttu autorile, peame siiski sageli võtma suure ettevaatusega, arvestades nende subjektiivsust ja minategelase eneserõhutamis-tendentsi.

Oma viiest mõisavalitsejategevuse aastast esimesed kolm on Peterson onu Strahlbergi renditud Võlla kroonumõisa peavalitsejaks ning ühtlasi sama valla kirjutajaks¹⁰²⁾. Nähtavasti oli ta siin rentniku asemikuna ka mõisapolitseiks¹⁰³⁾.

Võlla mõisavalitsejana tutvub Adam Peterson peaaegu omavanuse 1856. a-st saadik kohaliku magasiada kirjutaja ametis oleva Mart Sooberg'iga (ka Sohberg). Viimasele, kel „palju ka muud valla tööd ja talitust“, oli see tutvumine ja sõprus kõrgema hariduse ning laiemal silmaringil omandanud Petersoniga, nagu ta ise tunnistab, ta enesearendamist soodustavaks teguriks: „Mu iseõppimine hakkas siis parem edenema kui mõisa rentniku Pärnu suurkaupmehe Märt Strahlbergi õepoeg Holstremees Ad. Peterson mõisa päävalitsejaks tuli ja ka vallakirjutajaks sai“¹⁰⁴⁾. — Peterson märkas oma õpihimulise sõbra kirjanduslikke kalduvusi ning ergutas teda nende arendamisele. „Minu soovil harjutas ta end selles edasi; saatis peagi hulk oma laule käsi kirjades rahva sekka, mida noored üksteiselt ära kirjutasid, karjas, õitsel kiigul ja piidudel laulsid...“¹⁰⁵⁾. Nagu teame, sai Soobergist tuntud „jutu- ja laulutooja“. Aga võib-olla oli Soobergil J. V. Jannseni õpilasena Petersonilegi midagi pakkuda.

Peterson ei piirdu üksnes sellega, et ergutab oma sõpra luuletama, vaid katsub ka enda võimeid. Tema esimesed värsiproovid on dateeritud 1859. aastaga. Siit alates Peterson kirjutab pidevalt salmikuid, ning surres pärandab ta meile enam kui 8 kogu luuletusi, millest on trükkis ilmunud vaid 4¹⁰⁶⁾. Ta esimesis

---

102) A. Peterson, Võllavalla rüugepanija Märt Soobergi 60 aastane ameti juubel 15 märtsil. [M. Sooberg.] Lõo ea.

103) Kui sugulased teda külastasid, leidsid nad Adami kohut pidamas. Märkates aga külalisi ukse vahelt, lõpetanud kohe kohtupidamise, et neid võõrustada. J. Lõo suulised andmed.

104) A. Peterson, M. Sooberg. Lõo ea.

105) Samas.

106) I—IV jagu ilmunud trükist 1895—1900. Käsikirjalised luuletused leiduvad J. Lõo eraarhiivis.

salmisepitsusis, nagu kõigis järgmisiski, ei huvita siinkohal niivõrd nende kirjanduslik ning esteetiline, kuivõrd just biograafiline väärtus. Petersoni laulude üldiseärasuseks on, et need käsitlevad peamiselt tõsisündmusi kas individuaalsest või ühiskondlikust elust; paljudel neist on tugeva agiteeriva tendentsi tõttu poliitiline ülesanne. Võib arvata, et esimesedki salmikud ei moodusta erandit tõsisündmuslikkusest. Mõisavalitseja perioodil kirjutatud luuletustes ei ole veel poliitilisi motiive, nagu see on omane enamasti hilisemaile, vaid need sisaldavad armastuselamusi.

Esimesed platoonilised tunded:

Kes tõi sind, õde, Õnnemaalt
Mind vaimustama Vaimumaalt?
Ei ole siin su kodumaa,
Üks üleilmne ilu sa!
Miks — ingel — heljud ilma teel?
Su ase haljal elu veel! 107)

muutuvad pea traagiliseks armastuseks:

Kui sind keegi mulle keelab,
Siis mind surm[a]suu neelab
Kui sa, kulla, tõise võtad,
Siis mind seega hauda matad 108).

Aga kui kallim siiski läks teisele:

Ei ma pannud paela kaela,
Puru jommi poole naela 109)
Armsa Anna õnne pääle
Võtsin musta mure pääle... 110)

Kuid pärast teist samalaadilist nurjumist:

Jälle süda veerles veres,
Pää — meelcheite meres.
Jälle „Karjajaagu“ abi 109)
Lõi mind leinalainest läbi 111).

Esimesed armastuselamused ei näi olevat Petersonile õnnelikult lõppenud; esimestele pettumustele on järgnenud teisi ning nõnda laskis ta elu mööda minna jäädes poissmeheks surmani. Et ta elukäik kujunes sündmusterikkaks võitluseks, siis võib-olla ka seepärast ei olnud tal võimalusi perekonda asutada.

Alates nende värsside vihjeist, vilksatab edaspidigi teateid, et Peterson on hakanud jooma. Pärnu maakonnas — Audrus eriti — massiliselt toimunud õigeusku siirdumiste tagajär-

107) A. Peterson, Laulud. II jagu, lk. 8. Jurjevis 1896.

108) A. Peterson, Tiitlita luuletuskogu, lk. 32. Lõo ea.

109) Minu sõrend. L. K.

110) A. Peterson, Tiitlita luuletuskogu, lk. 33. Lõo ea.

111) Samas.

jel¹¹²) rohkesti leiduvate vene vaimulikkude ja ametnikkudega Petersoni iseloom olevat sobinud, sest juba lapsepõlvest saadik oli tugevaid sümpaatiid venelaste vastu, ja ta õppinud neilt vene keelt, kuid ka viimaste keskel levinud harjumust — joomist¹¹³). A. Petersonile oli viin tõsiseks kiusatuseks ning vahest isegi võitmatuks paheks, mille pärast teda ka tema vastaste poolt küllalt süüdistati. Edaspidises rahvuspoliitiliseski võitluses ja tegevuses, mis oli seotud sageli kõrtside kui elavamate rahvaliikumiskohtadega, ei suuda ta jääda kaugeltki parasjaseks.

Selle Adam Petersoni eluloo välise sündmustekäigu kõrval huvitaks meid enam, kuidas toimus neil aastail ta poliitiline valmimine ja arenemine.

Korduvalt oleme maininud Petersoni lapsepõlve-aastail teravalt esile kerkinud sotsiaalsete probleemide mõju nii ta isiksuse kui kogu tolleaegse generatsiooni mentaliteedi kujunemisse. 1840-ndate aastate kriis oli paljastanud esmakordselt nii laiaulatuselises talupoegade käärimises ühiskondlikku tasakaalutust ja antagonismi. Kui „Eesti välispoliitilisest orientatsioonist selle otsemas mõttes võime kõnelda alles ärkamisajast peale...“¹¹⁴), siis juba need aastad näitasid, et see kujuneb venesõbralikuks. Siiski ei puudunud juba enne ärkamisaega eestlasi, kelle poliitiline orientatsioon oli selgunud. Ja Adam Peterson kuulus sel eelperioodil just säärase poliitiliselt teadlikkude ning aktiivsete eestlaste ringi, õigemini, oli ise nende sugukonnast. Ta sugulased, kaalukamad oma majandusliku jõukuse tõttu ning samal põhjusel haritud, olid kui mitte võitluses, siis vähemalt teravas vahekorras kohalikkude saksa võimukandjatega. Mart Strahlbergist näit. teatakse, et tal olnud otseseid konflikte mõisnikkudega¹¹⁵). Oma sugulastest kirjutab Peterson: „Kunagi ei ole üksigi meie haritud sugulastest oma rahvast salganud, vaid seda igal pool julgeste üles tunnistanud, et nad täisverd Eestlased on ja selle päale veel uhkedgi olnud. Kadakasaksust on nad ikka põlganud ja pilkanud. Nende perekondades ei ole vana eht Eesti vaim... kun[a]gi puudunud,

112) H. K r u u s, Talurahva käärimine, lk. 348, 392, 399.

113) J. L õ o suulised andmed.

114) H. K r u u s, Eesti talurahva välispoliitilisest orientatsioonist. „Ajak. Ajak.“ 1928, lk. 1.

115) J. L õ o suulised andmed. — Strahlberg „protsessis kaua mõisnikkudega metsa ja palkide parvetamise õiguse üle. Teda vihkasid ja kiusasid ta kange võistluse — venemeelsuse ja rahva sõpruse pärast kogu Pärnu suurnikkude suguselst ja mõisnikud.“ [M. Sooberg.] — Jaan Adamsoni tööst. „Tallinna Teataja“ 1917, nr. 99.

ehk nad ise poliitiliselt küll täieste Venemeelsed olid ja ainult Venevalitsuselt Eestirahvale abi-päästmist raske Saksa ikke alt, uuendusi, edu ja elu parandust lootsid“¹¹⁶). Nende jõukate sugulaste all mõistab Peterson küll vanemat venda Jaaku ja oma onusid — Mart Strahlbergi ja Jaak Zwiebelbergi, kes mõlemad eestlastest mõisaomanikkudena olid vastuolus kohalikkude sakslastega, kuid samuti ka tädisid ja tädimehi¹¹⁷).

Missugune tähtsus oli sel sugukonnal vendade Petersonide poliitilisele arenemisele, osutab Adami enda märkus: oma „ärkamist“ saanud nad „oma onudelt — Strahlbergilt ja Zwiebelbergilt ja haritud tädimeestelt, osalt ka Vene preestri-telt...“¹¹⁸).

Peterson, kes juba Pirmastu külakooli õpilasena avaldas talle pärastpoole omaseid poliitilisi põhimõtteid, siirdus kihelkonnakoolist saksapärasesse kreiskooli. Viljandis olles olid tal seevastu lähedased suhted onu Jaagu ning Pärnus pikemat aega Mardiga. Kuid mõisavalitseja elukutse kaugendas Petersoni sellest teadliku ja kindla orientatsiooniga ringkonnast. Maal vahest vene vaimulikud, nagu ta ise vihjab, säilitasid seda huvi ja elevust.

Võib-olla oli sellel ka oma jagu tähtsust, et Peterson sai uuesti maale, sest et siin oli võimalusi oma poliitiliste vaadete propageerimiseks. Ja nõnda mõisavalitsejana ja vallakirjutajana olles rahva juhataja, muutub ta peagi ka selle poliitilise teadvuse äratajaks.

Siin Võllal kuulemegi Adam Petersoni rahvuspoliitilise tegevuse algusest. Esimeseks pooldajaks ja kaastööliseks saab ta sõber ja mõjualune Mart Sooberg, kellest Peterson mainib: „Politika ja rahva äratuse as[j]us oli ta mu esimene jün-ger“¹¹⁹). Soobergi mälestuste kaudu, tõsi küll — Petersoni enda tsiteerimisel, ongi meil andmeid ta poliitilisest tegevusest Võllal¹²⁰). Alguses teotsetud tuttavate ja sugulaste ringkon-

116) A. Peterson, A. Henno elulugu; vt. M. Sooberg. Lõo ea.

117) Samades.

118) A. Peterson, A. Henno elulugu. Lõo ea.

119) A. Peterson, M. Sooberg. Lõo ea.

120) A. Peterson, M. Sooberg. Lõo ea. See nimetatud käsi-kiri-mustandlehed on Petersoni poolt kavatsatud nähtavasti ettekandeks oma sõbra juubeli puhuks või ka ajaleheartiklikks. „Postimehes“ 1917, nr. 61 ilmunud väike kirjutis „Kuuskümmend aastat valla ametis“ on ilmselt A. Petersoni sulest ja tõenäoselt toimetuse lühend käsikirjast, mille aluseks oli eelmainitud mustand. Siin A. Petersoni ennast puudutavad tsiteeritud andmed ei näi olevat sõnasõnalised ja äratavad tarvidust kontrollimisega kõrvaldada kahtlusi tsitaatide täpsas vastavuses algtekstile. Kahjuks aga ei ole teada, kus asub see vihjatud Soobergi autobiograafia.

nas: „Tulise tuhinaga püidsime ka teisi äratada, esiti ettevaatlikult oma sõprate, Soobergi sugulaste vallaametnikkude seas, siis kõrtsimeeste, jahil küttide ja teiste ärksamate meeste hulgas, pärast — laiemates ringkondades — ka Pärnus Eesti kaupmeeste juures. Meie mõtte osalisi oli päälle mõne ka haritlaste vene preestrite ja köstrite seas“¹²¹).

Nagu siit näha, nõudis see poliitiline äratustöö ettevaatlikust, peaaegu konspiratiivsust. Eriti mainimisväärt on asjaolu, et suhteid peeti Pärnu jõukamate eestlastega. Selle, võiksime öelda, Pärnu rahvusliku keskuse mõju kannab Adam Peterson nüüd maale. Missugune tähtsus ja osa kõiges oli Mart Strahlbergil, seda väljendavad siiralt Petersoni sõnad: „Meie pääjuhataja ja toetaja oli minu onu, Pärnu esimene Eesti soost suurkaupmees Mart Strahlberg“¹²²).

Petersoni rahvuspoliitilist agitatsiooni illustreerivad Soobergi sõnad: „See [A. Peterson] oli suure Sakste võimumeeste ja ka rahvasaks[as]tamise vastane südamlrik rahvaarmastaja ja venesõbraline nagu ta onugi. Temast sai minu Võllavalla ja ümbruskon[na] rahvuslise vaimu ja poliitiliste püiete esimene tuline ärataja. Ma mäletan seda aega veel nagu eilast päeva, kus meie ühendatud sõpruses rahvast vaimustavalt äratasime ja teda uuendusi nõudma kihutasime... Siis algas uus Vabaduse tung ja rõõmus lootus parema tuleviku peale täitis meie südamed“¹²³).

Mõisavalitsejana ja vallakirjutajana oli Petersonil palju võimalusi rahvaga kokku puutuda. Ta jutukus ja loomupärane kalduvus rahvameheks äratas usaldust ning tekitas sõprust. Need kolm aastat on teda sedavõrd ümbruskonnale lähendanud, et lahkumisel kogu Võlla vald Petersoni taga kahetsenud „kui head valitsejat, lahket aitajat ja julget sõbralist äratajat“, kellest Võlla vanemad mehed hiljemini tänuga rääkinud¹²⁴).

Aga see aeg süvendas ka Petersoni ja Soobergi sõprust. Adami lahkumisel on Sooberg liigutavalt kurvastatud: „... siis jäin ma vaesekslapseks ja nutsin“¹²⁵).

Need esimesed teated Petersoni poliitilisest tegevusest on kaunistatud paljude aastate ülevakstegeva kaugusega ja isiklik-

121) A. Peterson, M. Sooberg. Lõo ea. Vrd. Kuuskümmend aastat valla ametis. „Postimees“ 1917, nr. 61.

122) Kuuskümmend aastat valla ametis. „Postimees“ 1917, nr. 61. Minu sõrend. L. K.

123) Samas.

124) Samas.

125) Samas.

kude tunnetega ning ei võimalda sedastada tegelikke tõsisündmusi; samuti jääb selgusetuks, kas ta rahvamehetegevus algas juba Võlla alg- või alles lõppaastail. Sel perioodil on igatahes juhtivaks autoriteediks veel onu Strahlberg.

6.

Nagu Soobergi vihjest nähtub, kolis Adam Peterson Võlla mõisast Laiksaarele nelipühil. Teame, et see pidi olema aastal 1861.

Jääb veel selgusetu, kuipalju oli siirdumises Võllast Laiksaarde Petersoni vanemate soovi, et Adam jõuaks majanduslikult omile jalule, kuipalju onu heatahtlikkust oma õepoja vastu või kuipalju oli põhjuseks asjaolu, et Strahlberg, andes agara sugulase vastutusele ja iseseisvale majandamisele oma ebatulusa kroonumõisa, soovis nõnda lahti saada kahjust, mida ta seni selle pidamisel oli pidanud kandma. Niisama ei saa anda täpsat sõnastust Petersoni ja Strahlbergi majanduslike vahekorrale Laiksaares oleku ajajärgul a. 1861—1863, mil Adam oli onu kroonumõisa haldajaks. Petersoni vahekord ei olnudki kirjalikult või lepingulis-formaalselt fikseeritud, vaid loodud vastastikusel usaldusel suusõnaliselt, kus ei olnud isegi pealtkuulajaid — olid nad ju sugulased ¹²⁶). Kuid seesama asjaolu põhjustaski konflikti, millest arenes kaks pikka kohtu-protsessi, sest Peterson pidas ennast iseseisvaks rentnikuks, Strahlberg teda aga paljalt — valitsejaks ¹²⁷). Vaadeldes neid protsesse lähemalt, selguvad mõnevõrra tüli põhjused ja vahekorrad.

Oma kaebuses seletab A. Peterson, et alates 1861. a. ta majandanud kaks aastat Laiksaare kroonumõisa, mis talle usaldatud kogu inventari ja tarbvaraga ¹²⁸), ilma et Strahlberg vahele oleks seganud ¹²⁹).

Aga 1863. a. märtsikuus sai onu teateid, et Peterson kõrtsis purjutades lasknud ära varastada nimetamisväärse summa mõisa raha ¹³⁰). Samuti ulatuvad ta kõrvu kuuldused, et Laiksaare

¹²⁶) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 23. VII 1863 ja 23. VIII 1863, — PrnMkA, tmk. nr. 146 (1863); Pärnu I jaoskonna kihelkonna-kohtu juurdlusprotokoll 29. I 1864, — Pärnu I jaoskonna kihelkonna-kohtu arhiiv, tmk. nr. 60 (1863) [Prn I Jsk. Khkka]. ERKA.

¹²⁷) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 23. VII 1863, — PrnMkA, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

¹²⁸) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 10. VII 1863. Sama toimik.

¹²⁹) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 23. VII 1863; Pärnu Maa-kohtu juurdlusprotokoll 23. VIII 1863. Sama toimik.

¹³⁰) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 10. VII 1863. Sama toimik.

majapidamine ei ole korras ning et ta õepoeg olevat müünud külvivilja ja loomi ning maksude õiendamise jätnud hoole-
tusse ¹³¹).

Nende kuulduste kontrollimiseks saatis Strahlberg Laik-
saarde Võlla talupoja Jaan Killing'i, kes leiabki, et vilja olnud
tõepoolest vähe ¹³²). See kinnitas nähtavasti ta ebausaldust
Petersoni vastu, ning 8. apr. teatas ta, et võtab õepojalt mõisa
ära ¹³³). Võimalik ka, et Jaan Killingi kaasatoodud kiri sisal-
das ülesütlemisteate ¹³⁴).

Pea järgnes sellele mõisa tegelik ülevõtmine ning üleand-
mine uuele valitsejale ¹³⁵), mis puhuks kohale olid kutsutud ka
Laiksaare kogukonnakohtu liikmed, uus valitseja Leuckfeld ja
ringkonnainspektori abi Taubenheim ¹³⁶). Samal puhul sekvest-
reeritakse ka Petersonide päralt olevad asjad ¹³⁷). Ühenduses
kahtlustustega mõisa lohaka majandamise suhtes tõstis onu
Petersoni vastu kohtuliku nõudmise, kuid see näib olevat vahe-
peal soikunud ¹³⁸).

Et ka Peeter Peterson pärast Pärnu progümnaasiumi lõpe-
tamist oli asunud Laiksaarde, tabas sekvester temagi kraami.
Kuid vennad peavad onu talitusviisi ebaõigeks: Peeter, et sek-
vester oli tabanud ka tema asju, kuigi ta ei olnud mingisuguses
võlglaevahekorras Strahlbergiga, Adam aga, et onu mitte sõna
pidades ajas ta enneaegselt Laiksaarelt välja, pealegi ei olnud
sekvester ametlik. 21. apr. esitavad vennad Pärnu I jaoskonna
kihelkonnakohtule kaebuse ¹³⁹). Peeter võttis hiljemini venna
kaudu süüdistuse tagasi ¹⁴⁰), kuid Adam jäi oma kaebe juurde.

---

¹³¹) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 23. VIII 1863. Sama
toimik.

¹³²) Pärnu I jsk. khk.-kohtu juurdlusprotokoll 27. II 1864, —
Prn I Jsk Khkka, tmk. nr. 60 (1863). ERKA.

¹³³) A. Petersoni avaldus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 21. IV 1863, nr.
173, — Prn I Jsk Khkka, tmk. nr. 60 (1863). ERKA.

¹³⁴) Pärnu I jsk. khk.-kohtu juurdlusprotokoll 27. II 1863. Sama
toimik.

¹³⁵) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokollid 23. VII 1863, 12. VIII
1863 ja 23. VIII 1863, — PrnMka, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

¹³⁶) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 15. VII 1863. Sama tmk.

¹³⁷) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 10. VII 1863; Pärnu Maa-
kohtu juurdlusprotokollid 23. VII 1863 ja 12. VIII 1863. Sama toimik.

¹³⁸) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 10. VII 1863; M. Strahl-
berg Pärnu sillakohtule 13. V 1863. Sama toimik.

¹³⁹) Pärnu I jsk. khk.-kohus Pärnu Maakohtule 6. VIII 1863, nr.
783. Sama toimik. A. Petersoni avaldus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 21. IV
1863, nr. 173, — Prn I Jsk Khkka, tmk. nr. 60 (1863). ERKA.

¹⁴⁰) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 15. VII 1863; Pärnu I
jsk. khk.-kohus Pärnu Maakohtule 6. VIII 1863, nr. 783, — PrnMka,
tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

M. Strahlberg, kes Laiksaare majandamisel saanud 1400 rubla kahju, andnud mõisa talle rendile tingimusega, et ta võib majapidamist „omal arvel juhtida“, tasudes sissetulekuist kõik vajalikud maksud. Ehituste, heinamaa tegemise ja hoonete parandamise eest lubanud Strahlberg ise maksta, tasuta tekkivad kahjud, anda rauda jne. Säärastel tingimustel pidanud Peterson mõisa kasustama viis aastat, ning kui onu enda renditingimused ei halvene, siis ka edaspidi; juhul, kui mõis viie aasta jooksul langeks „reguleerimise alla“, lubatud Petersonile hüvitust. — Mõisa majapidamise parandamisel ja põldude suurendamisel tekkinud tal kahjusid... Kuid nüüd Strahlberg võtnud mõisa ära ning pannud tema ja venna asjad, kes viibinud Laiksaarel külalisena, sekvestri alla. Kuna ta onu sõnadele tugides ja teiseks sellele lootes, et ta võib mõisa kuni väljapakkumiseni pidada ning oma raha nõnda tagasi saada, olevat ta saanud kahju ning palub kihelkonnakohut mõista talle hüvitust¹⁴¹).

Nüüd vallandunud seniselt tegevuskohalt, Adam näib olevat koos vennaga lahkunud Holstresse kodutallu, kus oli vahepeal vend Hans hakanud peremeheks. Siirdumine isatallu kujunes küll enam külaskäiguks kui elama-asumiseks. Lahkumine Laiksaarelt oli tulnud nähtavasti nii järsku ja ootamata, et Adamil magasiraamatudki olid jäänud õiendamata. Kuid ka Peetril oli seal veel tegemist: ebaseadusliku sekvestri tabatud asjade hulgas leidsid ka ta paberid ja dokumendid, mis olid tarvilikud juba samal kuul õppetegevust algavasse Peterburi metsa-akadeemiasse astumiseks. Nii näemegi mõlemat venda 10. ja 11. mail uuesti Laiksaarel. Kuid alles ligi kolmekuise äraoleku järel saab Adam tagasi Holstresse — tuuakse vangina isatallu ja antakse venna ning kogukonna valve alla!

Kuidas see kõik juhtus ja algas? Seda valgustab kõige kujukamalt Laiksaare kogukonnakohtu ettekanne M. Strahlbergile¹⁴²): „Sel 10-mal Mai kuu päeval olli A. Peterson omma vennaka Laiksaaris, Maggaski ramat valmistada ja õiendada, ja olli ka koggokonna koht sell päeva koos...“ Pärast istungit, kui kohtunikud tahtsid lahkuda, „... küssis Peterson kohtomehede kaest, kas ta voiva omma kinnipantud asjad kätte sada

---

141) A. Petersoni avaldus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 21. IV 1863, nr. 173, — Prn I Jsk. Khkka, tmk. nr. 60 (1863); vrd. Pärnu Maa-kohtu juurdlusprotokoll 23. VII 1863, — PrnMka, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

142) Laiksaare kogukonnakohus M. Strahlbergile 14. V 1863, nr. 8, — PrnMka, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

kus peal temmal vastati, et kambre võtti mitte kohtomehete käs, ja kui se võtti vallitsusse Herra Leuckfeldi kaest küssiti, vastas temma, et se votti mitte temma vaid Strahlbergi Herra kaes linnas olleva. Siis tahtis Peterson et kohtomehhed jurte tullevad kui temma sedda ukse lõhkova mis peal kohtomehhed vastasid, et naad küll mitte jurte lehva, ja neil ka seda oigust ei olle ühhe ukse ilma ädda ja ilma suurema kohto kässo lõhkota mis peal Peterson kohtomehhe ähvartas, mis oigus neil siis olleva asjad kinni panna, kui neil oigus ei olle ust lahti lohkuta, ja kui jubba A. Peterson omma vennaga ette akkasid prantsima ninda et kohto mehhed voisis kartma¹⁴³) et nad kahhekesed Petersonid kohtomehhetell kallale akkava, ja nad middagi ei voinud tend aitada, läksid nad moisast erra, ühhes nendega läks koa Moisa vallitsuse Herra velga, ja taggasi tulles Moisa vallitsuse Herra loidnud et Moisa Sepp Mangu Meutus selsis mollemba venna Petersoniga tahtsid akkata Moisa kambre ukse vae kombel lahti murda, kus peal agga Sepp Mango Moisa vallitsuse Herra Leuckfeldi keelo peale ristad erra panni ja oma teed leinud. Siis need kaks Petersonid akkanud issi omma peal kella 11 ajal sedda uks lohkoma, ja kui Leuckfeldi Herra neid veel keelnud, on A. Peterson omma vennale ütlenud, mis sa veel otad, minne seppakotta, ja tee ommal üks muk votti. — Selle peal Vallitsa Herra leinud maggama, ja teine hommoko kui temma kello 4 ajal velga põllul leinud, on Peterson vel magganud, teine vennalt on kulda et Tisleri jures magganud. — Tunni ehk pool teist tunni perrast kui vallitsuse Herra põllult taggasi tulnud on se toa uks lõhikutud ja purrustud olnud, Petersoni obene ukse ees, ja asja jubba toast velga kantud.“

Sellest ukse lõhkumisest ja sekvestreeritud kraami omavoliselt äraviimisest on Strahlberg juba paari päeva pärast teadlik. Veel enne kui Laiksaare kogukonnakohus jõuab asja arutada ning seda mõisarentnikule ette kanda, avaldas Strahlberg 13. mail Pärnu sillakohtule: juba veidi varemini pidanud ta siinsamas kaebama, et A. Peterson, kellele Laiksaare majapidamine üle antud, kõrvaldanud mõisa inventari; kui see karistamata jäänud, olevat see „defraudant ja vargsi kõrvaletoiemataja (Entwender)“ nüüd oma venna abiga, kui kedagi juures ei olnud, Laiksaarel ühe lukustatud toaukse vägivaldselt sisse murdnud ja kogukonno kohtu ning mõisapolitsei pitsateid purustades kummuti ja muud asjad, mille kohta Strahlbergil

143) Minu sõrend. L. K.

retentsiooni õigus, ära viinud. Palub süüdlasi areteerida ja karistada ¹⁴⁴).

Adam Peterson, kes Laiksaarelt pärast saatuslikku sündmust ei sõitnud Holstresse, vaid Pärnu ¹⁴⁵), areteeritaksegi 15. mail ¹⁴⁶), Peeter aga, kes arvatavasti läks kraami koju viima ja keda Strahlberg politseile juhatas Holstresse, jäi esialgu ainult seepärast vabadesse, et teda ei leitud. Adam teab, et vend ülikooli astumise kavatsusel viibivat Tartus, aga kui kohalik sillakohus 30. mail Tartu sillakohtul käsib teda vangistada ja Pärnu saata ¹⁴⁷), ei leita teda ¹⁴⁸). Veel 25. juunil on P. Peterson vabadesse ¹⁴⁹).

Pärnu sillakohus oli 25. juunil Petersonide kriminaalsüüteoos niivõrd veendunud, et saadab aktid Maakohtule Viljandisse asja otsustavaks arutamiseks ¹⁵⁰). Kuid viimane täiesti põhjendatult, et eeluurimine ei ole asja küllaldaselt selgitanud, saadab aktid täiendamiseks tagasi. Pärnu sillakohtu juurdlus oli tööpoolest piirdunud ainult Strahlbergi kaebusega, Laiksaare kogukonnakohtu informatsioonettekandega ning P. Petersoni tagaotsimiskorraldustega ¹⁵¹).

Nüüd kuulatakse täiendavalt asjaosalised ja tunnistajad üle. Kõigele elmisele lisab Strahlberg, et ta olnud sunnitud mõisa majapidamist oma õepojalt ära võtma, sest mõisakassa näidanud tunduvat defitsiiti. Sekvestreeritud asjadest kummut ja voodi olnud tehtud Laiksaare puust. Enne pitseerimist keeldunud P. Peterson oma asju kummutist välja võtmast. Veel kaebab Strahlberg, et vendade brutaalsus ja ülbus, karjumine ja märatsemine asjade ülevõtmise ja pitseerimise juures läinud niikaugele, et kui ta oleks olnud nendega üksi, siis üsna kindlasti nad oleksid talle kallale tunginud. Kuigi Strahlberg nüüdki nõuab süüdlaste vastutuselevõtmist kogu seaduse valjusega, ei ole ta, nagu näib, sõbraliku lahenduse vastu: vahepeal A. Petersoni arestisolemise ajal olnud Pärnus näha tagaotsitavat ning nende isa, „ükski neist aga ei olevat tulnud komparendi juurde,“ et

---

144) M. Strahlberg Pärnu sillakohtule 13. V 1863, — PrnMkA, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

145) Samas.

146) Pärnu sillakohus Tartu linna Politseivalitsusele 30. V 1863, nr. 1403. Sama toimik.

147) Samas.

148) Tartu Politseivalitsus Pärnu sillakohtule 18. VI 1863, nr. 1411. Sama toimik.

149) Pärnu sillakohus Pärnu Maakohtule 25. VI 1863, nr. 1689. Sama toimik.

150) Samas.

151) Vt. PrnMkA, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

asja heaga lahendada¹⁵²). Viimase vihje tagant võib aimata teravat sugulastevahelist tüli. Võib-olla põhjustas A. Petersoni väljaajamise osalt ka mõni eelnenud konflikt.

Petersonid võtavad ülekuulamisel omaks süüdistused, kuid põhjendavad oma toimimisviisi. Peeter toob ette, et ta olnud hädakaitsesest sunnitud oma asju — kummutit ja voodit — ära viima, sest ei olnud aega kohtuliselt neid tagasi nõuda; liiati olnud sekvestreerimine seadusevastane, sest kogukonnakohus pidanud toimima Strahlbergi käsualusena. Adam Peterson olnud ainult oma venna abiline ning nõudis oma vabastamist. Ülekuulamisel mõlemad esinevad „tormiliselt“ ja põhjendavad oma õigust. Sugulaste vastastikune ägedus kasvab niivõrd, et kohus peab neid korrale manitsema. Lõpptulemusena on Pärnu sillakohus vendade kriminaalsüüdivuses ikkagi veendunud ning saadab nad Maakohtu korraldusse¹⁵³).

23. juulil toimub kaebealuste ülekuulamine juba Pärnu Maa-kohtus Viljandis¹⁵⁴). Siin pääseb maksvusele A. Petersoni loogiline ja imponeeriv esinemine. Mõisa inventari, loomi ja külvivilja olnud ta sunnitud müüma, sest majapidamine läinud halvasti. Raha, mille ta kõrtsis purjuspäi kaotanud, ei kuulunud mõisale, vaid talle isiklikult. Vend Peeter ei saanud oodata, kuni kohtulikult saab oma asjad tagasi, sest kihelkonnakohtus, kuhu nad kaebama läinud, öeldud, et kohtuistung leiab aset alles mai lõpul. Kuid juba mai algusel alanud Peterburi metsa-akadeemias loengud, mispärast vend Peeter, soovides õppimist jätkata, ei võinud nii kaua viivitada; pealegi ei olnud ta võlglaste vahekorras Strahlbergiga. Nii oli onu oma vägivaldsusega sunnitud neid asju ära viima.

Ülekuulamise lõpul paluvad kaebealused arestist vabastamist ning lubada neid Kipi peremehe, vend Hansu tallu, kust nad tarviduse korral tuleksid kohtusse. Nende palvega ühinevad ka kaebealuste isa ja vend Hans, kes olid Maakohtusse ilmunud¹⁵⁵).

Maakohus, veendudes süüdistatute põhjendustes, ei arvanudki tarvilikuks neid arestis pidada, vaid motiveerides, et kaebealuste süü aktide järgi ei näi sugugi nii raske, otsustas nad

---

152) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 10. VII 1863. Sama toimik.

153) Pärnu sillakohtu juurdlusprotokoll 15. VII 1863. Sama toimik.

154) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 23. VII 1863. Sama toimik.

155) Samas.

vabastada ning anda kogukonnakohtu valve alla ¹⁵⁶). Juba järgmisel päeval — 24. juulil — tehaksegi korraldused Viljandi silla- ja Holstre kogukonnakohtule, et Petersonid saadetak Holstresse ning antaks üle Kipi peremehele Hans Petersonile ¹⁵⁷).

12-ndaks augustiks määratud kohtuistung ei lõpeta veel niigi juba pikale veninud protsessi, sest et Strahlberg ei ilmunud. See nähtavasti osutubki põhjuseks, et tunnistajad tunnistavad palju soodsamini Petersonide kasuks kui Pärnu sillakohtus. Strahlberg ei olla uskunud tõendust, et asjad kuuluvad Peetrile; kogukonnakohtunikud ainult respektist mõisarentniku vastu andnud pitsati jne. Kõigele lisaks seletab Laiksaare puusepp Tõnis Vinnal, et voodi ja kummuti teinud ta Laiksaarel Peeter Petersonile tänuks selle eest, et see teda lugemises ja kirjutamises õpetanud ¹⁵⁸).

Et Petersoni ei saadud nüüd enam süüdistada sekvestri rikkumises, ja nende omavoli ukse lõhkumisel põhjustasid põhjendatud asjaolud, otsustas Pärnu Maakohus karistada P. Petersoni, arvesse võttes ta alaeasust, ja ta venda Adamit kui aitajat vägivaldses asjade tagasivõtmises seitsme päeva arestiga ¹⁵⁹).

Kuigi asi oli nüüd lahendatud, ei pääsenud Petersonid veelgi politsei valve alt, sest leuteratsioon-otsuse saabumine Liivimaa Õuekohtust võttis aega.

Kevadel, kui P. Peterson taoteli metsa-akadeemiasse astumist, oli takistuseks ta paberite ja asjade sekvestreerimine. Kuid koolimineku hilistumise kartusel kraami omavoliline äraviimine oli veelgi viivitavamate tagajärgedega. Protsessi kee-rises olid möödunud kevad ja suvi, aga koolimineku venis. Sama asjaolu ähvardas nurja ajada sügisestki ülikooliastumist, sest, kuigi küll vabastatud arestist, oli ta siiski politsei valve all. Seepärast saadab A. Peterson 9. sept. Pärnu Maakohtule palvekirja, et ta vend, kevadel M. Strahlbergi kaebeasja pärast kooli minemast takistatud, nüüd „... kindlasti mitte jälle ei taha hiline-da“. Et vend saaks pealinna reisida, on Adam ohvrivalmis: „... nii tahan ma vennalikust armastusest häämeelega tema eest

---

¹⁵⁶) Samas.

¹⁵⁷) Pärnu Maakohus Viljandi sillakohtule 24. VII 1863, nr. 553; Pärnu Maakohus Holstre mõisale 24. VII 1863, nr. 554, — PrnMkA, tmk. nr. 146 (1863). ERKA.

¹⁵⁸) Pärnu Maakohtu juurdlusprotokoll 12. VIII 1863. Sama toimik.

¹⁵⁹) Pärnu Maakohtu otsus 27. VIII 1863. Sama toimik.

vangis olla ja iga talle ses kaebeasjas määratava karistuse omal isikul ära kanda seks, et ta oma elukutsekavatsust takistamata jätkata saaks¹⁶⁰). Sellele vastab Maakohus aga eitavalt, sest otsus Õuekohtult pole saabunud ning ei olevat loota raha-trahvi¹⁶¹).

Aga Õuekohtu otsus ei tulnud nii pea. Alles 9. okt., mil pidid algama ka loengud Peterburi metsa-akadeemias, loeti Petersonidele, kes juba eelmisel päeval olid asunud oma karistust kandma¹⁶²), formaalselt ette nende karistusotsus¹⁶³).

Seega lõppes pikk ning piinlik kriminaalprotsess. Peeter oli kaotanud ligi pool aastat õppeaega; Adam oli aga 2½ kuud arestis ning samapalju politsei valve all.

Ent paralleelselt eelkäsiteldud kriminaalkaebeasjaga arenes veel teine protsess, mille Adam Peterson 21. apr. 1863 oli tõstnud onu vastu¹⁶⁴). See sugulaste majanduslike vahekordade õiendamine toimus veelgi aeglasemalt. Võib-olla ka sellepärast, et Peterson oli kaebealusena juba seotud ühe protsessiga. Aga ka pärast ta vabanemist see vaevalt hakkas nihkuma. 1863. aasta lõpuks ei saadud kaugemale poolte avaldustest. Alles 1864. a. 29-ndaks jaanuariks määratakse esimene istung¹⁶⁵), see aga näitab lisaandmete vajadust. Viimaks kutsub Pärnu I jaoskonna khk.-kohus Petersoni Viljandi sillakohtu kaudu 27-ndaks maiks asjaarutusele¹⁶⁶), saab aga viimaselt vastuseks, et A. Peterson olevat reisinud Peterburi¹⁶⁷). Niisama ei õnnestu teda kohustusse kutsuda 31-seks juuliks¹⁶⁸): Viljandi sillakohus vastab, et ta olevat siirdunud Tartu¹⁶⁹).

Vahepeal on aga Pärnu sillakohus Petersoni vastu hakanud huvi tundma, ja samal ajal kui Pärnu I jsk. khk.-kohus Tartu politseivõimudele kurdab, et Peterson, Holstrest lahkumisega

160) A. Peterson Pärnu Maakohtule 9. IX 1863. Sama toimik.

161) Pärnu Maakohtu otsus 10. IX 1863. Sama toimik.

162) Pärnu Maakohus Viljandi sillakohtule 9. X 1863, nr. 806. Sama toimik.

163) Pärnu Maakohtu istungiprotokoll 9. X 1863. Sama toimik.

164) A. Petersoni avaldus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 21. IV 1863, nr. 173, — Prn I Jsk KhkkA, tmk. nr. 60 (1863). ERKA.

165) Pärnu I jsk. khk.-kohtu juurdlusprotokoll 29. I 1864, nr. 145. Sama toimik.

166) Pärnu I jsk. khk.-kohus Viljandi sillakohtule 12. V 1864, nr. 612. Sama toimik.

167) Viljandi sillakohus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 29. V 1864, nr. 2585. Sama toimik.

168) Pärnu I jsk. khk.-kohus Viljandi sillakohtule 17. VII 1864, nr. 924. Sama toimik.

169) Viljandi sillakohus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 21. VII 1864, nr. 3101. Sama toimik.

mitte teatades oma elukohta, olevat võimatuks teinud ta M. Strahlbergi vastu väljaajamise pärast tõstetud kaebeasja arutamise ning palub Petersoni informeerida, et kui ta 14 päeva jooksul ei ilmu kohtusse, lõpetatakse nõudmine¹⁷⁰⁾, on Tartu sillakohtul juba ülesanne Peterburi reisinud Petersoni tagasitulekul areteerida ja Pärnu saata¹⁷¹⁾.

Et Pärnu I jsk. khk.-kohtul kõik katsed ebaõnnestusid Petersonile edasi anda kohtukutset, seepärast otsustatakse avaldada vastav teade Liivimaa kubermangu ajalehes¹⁷²⁾. Kuid sedagi kohtukutset, mis ilmus 25. nov. 1864¹⁷³⁾, ei saanud A. Peterson lugeda, sest, nagu teatab Viljandi sillakohus, on Adam Peterson Viljandi kroonuvanglas juba 19. dets. saadik¹⁷⁴⁾. Lisatakse, et teda ei saa tungivail põhjusil saata nimet. khk.-kohtusse¹⁷⁵⁾.

Miks Peterson ei tundnud enam huvi oma nõudekaebuse vastu? Mispärast kohtukutsed ei leia teda? Miks oli Pärnu sillakohus alanud tema tagaotsimist ja andnud käsu ta vangistamiseks? Ning kuidas sattus A. P. Viljandi kroonuvanglasse? Nende küsimuste vastamine tõstab üles rea poliitilisi ja sotsiaalseid probleeme, mille elevuses oli tolleaegne eesti ühiskond. Nende käsitlemine ja jälgimine aga ei kuulu enam käesoleva kirjutise raami. See on juba peatükk eesti rahvusliku ärkamise ja võitluse algpäevilt, mille peategelasena Adam Peterson ongi jäädvustanud oma nime ja mälestuse.

Tundub, et käesolevas peatükis liigse üksikasjalisusega on süvenetud Adam Petersoni kohtuasjadesse. Aga kui arvestada, et hilisemais poliitilise tagakiusamise protsesside aktides korduvalt halvustades viibatakse sellele Petersoni „minevikule“, püüdes tekitada muljet, et ta on kriminaalkurjategija, siis oli põhjust lähemalt näidata, millel see süüdistus õieti põhjenes.

---

170) Pärnu I jsk. khk.-kohus Tartu sillakohtule 28. VII 1864, nr. 956. Sama toimik.

171) Tartu sillakohus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 1. VIII 1864, nr. 3212. Sama toimik. — Ei ole päris selge, kas siin siiski mõeldakse A. Petersoni. On võimalik, et võimud arvasid, nagu oleks ta pealinna sõitnud, sest et ei läinud korda teda koha peal tabada. Arvatavasti on Peeter siin Adamiga ära vahetatud.

172) Pärnu I jsk. khk.-kohtu istungiprotokoll 28. X 1864, nr. 1229. Sama toimik.

173) Edictal-Citation, „Livländische Gouvernements Zeitung“ 1864, nr. 135 (lk. 980).

174) Viljandi sillakohus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 26. I 1865, nr. 267, — Prn I Jsk khkA, tmk. nr. 60 (1863). ERKA. A. P. vangistati Peterburis 18. novembril 1864.

175) Viljandi sillakohus Pärnu I jsk. khk.-kohtule 15. I 1865, nr. 191. Sama toimik.

Kas noore Petersoni juba Võllal ilmutatud poliitiline eneseavaldus Laiksaarel jätkus või soikus, ei ole teada¹⁷⁶⁾. Need kaks aastat on üldiselt andmetetühjad. Vallakirjutajakohuste¹⁷⁷⁾ kõrval iseseisev majapidamine nõudis siin hoolt ja küllap võttis ta parima. Siiski neist aastaist 1862-sel on üsna oluline tähtsus: siitpeale on dateeritavad Adam Petersoni isiklikud sidemed Peterburi rahvuslik-poliitiliste ringkondadega.

Kipi rahva sidemed pealinnaga näivad olevat õige ammused. Varemini mainisime, et suurkaupmees M. Strahlberg oligi Peterburis põhjendanud oma karjääri. Võib-olla ka, et Jaak Zwiebelberg elas mõne aja pealinnas. Samuti elasid seal Kõssa Hansu tütardest kaks (Petersoni tädid) jõukalt oma perekondadega¹⁷⁸⁾. Need Petersonide emapoolsed sugulased, kes „sagedaste Liivis oma sugu[lastel] külas käisid“¹⁷⁹⁾, võisid neil külastustel peale külaleiva kaasa tuua ka pealinna värskaid vaateid ja poliitilisi uudiseid, seda enam, et nad olnud tuttavad vene narodnikluse isa Herzeni'iga¹⁸⁰⁾. Kui palju Herzeni mõju nende sugulaste kaudu ulatus Petersonideni, on teadmata, kuid vähemalt nad näivad tast kuulnud olevat üsna varakult.

Aga Kipi endagi perest poeg Jaak, kes oli 1848—1855 Võlla kogukonna liige, siirdus Riia¹⁸¹⁾ kaudu Peterburi. Selle venna kohta kirjutab A. Peterson: „Vend Jaak sai Kreis kooli hariduse, oli hääde annetega, tubli iseõppija ja minust ligi 10 aastad vanem. Elas Petrogradis 18 aastad. Teenis esiti viinakaupluse-sellina Denkeri ja Schütti juures — ja oli siis Vene suurkaupmehe ja milljoneri Egorovi äärides päraamatupidaja“¹⁸²⁾.

Neist rahvuslikult ärgastest Peterburi sugulastest tõstab Peterson esile eriti vend Jaagu ja tädimehed¹⁸³⁾; jätsime eespool A. Petersoni poliitilist arengut mõjutanud tegureid ja isikuid käsitledes need, niisamuti ka läti rahvustegelased mainimata, et teha seda siinkohal, tunnustab ju Peterson ise lätlaste ja Jaagu mõju „päraast poole“¹⁸⁴⁾. Lätlaste otsesest mõjust

176) Kuivõrd võime usaldada rahvatraditsiooni, mille järgi üks Peterson Laiksaare vallakirjutajana mõisnikkudevastast meeleolu õhutanud, on küsitav. O. Stamm, st.-ar. Paistu khk., lk. 10. EKIA.

177) PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865). ERKA, aktikaanel.

178) A. Peterson, A. Henno elulugu; M. Sooberg. Lõo ea.

179) A. Peterson, M. Sooberg. Lõo ea.

180) Samas.

181) Audru khk. Võlla ms. revisj. leht 1858—1914, lk. 1. ERKA.

182) A. Peterson, A. Henno elulugu. Lõo ea.

183) A. Peterson, M. Sooberg; A. Henno elulugu. Lõo ea.

184) A. Peterson, A. Henno elulugu. Lõo ea.

võib kõnelda alates 1862. a., kuid vend Jaagu mõjust küll juba enne seda.

Kui varemini kokkupuuted pealinna sugulastega võisid toimuda viimaste külaskäikudel kodukanti, siis nüüd, Laiksaare perioodil, näib Peterson ise loovat sidemeid Peterburiga. Meil ei ole küll käepärast otsest fakti, et ta käis pealinnas, ent seda peame arvama, sest kuidas muidu võis toimuda ta tutvumine läti rahvuspoliitiliste tegelastega.

Läti rahvustegelased pealinnas olid koondunud Kr. Waldemar'i ümber, kelle toimetusel 1862. a. hakkas ilmuma uus läti-keelne ajaleht „Peterburgas Avises“¹⁸⁵). Peterson mäletab, et „Siis oli Lätlastel sääl juba 1861 aastast saadik oma haritlastest tubli rahvahariduseselts, kuulsate kirjanikkudega Waldemari ja Treulandiga ja Bisbardisega¹⁸⁶) eesotsas, kes Eestlaste ja Lätlaste vahel vahet ei teinud. See vabameelne selts oli esimene, kes päälinnas ka Eestlasi rahvusliselt äratas. Seda äratust said neilt ka mu vend Jaak, Prof. Koeler, Jürjev, Russov, Dankmann, Jakobson ja palju tõisi“¹⁸⁷). Jaak Petersoni lähenemist läti patriootidele soodustas arvatavasti asjaolu, et ta Viljandi kreiskoolis käies oli Biezbärdi õpilane¹⁸⁸). Jaagu kaudu tutvub ka Adam selle läti ringkonnaga: „Selle seltsiga sain mina ja mu vend Jaak 1862 aastal ja vend Peeter 1863 a. tutvavaks“¹⁸⁹).

Petersonide tutvumine läti rahvustegelastega, nagu oleksime võinud loota, ei toimunud nii siis eesti Peterburi patriootide kaudu, vaid vastupidi: lätlaste kaudu saadakse kontakti eesti pärastiste rahvasõpradega: „Oma venna Jaagu läbi olime me juba siis tuttavad Läti-rahva sõpradega kui hr. Koeler alles Roomas viibis. Eestirahva sõpru ei tundnud meie siis veel. Nendega tutvustasid meid lätlased ja vend Jaak, eesvalt hr. Dankmanniga ja siis teistega“¹⁹⁰).

Nagu näeme, oli vend Jaak eestigi patriootidega tutvuse loomisel vahendaja. Millal võis toimuda tutvus Kõleriga, on kahjuks teadmata — kas varsti pärast J. Kõleri välismaareisu Peterburis või alles viimase külaskäigul kodumaale 1863. a. suvel¹⁹¹).

185) M. Walters, Le Peuple Letton, lk. 329, Riga 1926.

186) Siin arvatavasti eksib A. Peterson, sest et Biezbärdi elas sel ajal Riias. Latviešu konversācijās vārdnīca II, lk. 2558.

187) A. Peterson, A. Henno elulugu. Lõo ea.

188) Samal ajal, kui Jaak käis kreiskoolis, oli Biezbärdi seal õpetajaks. Vt. märkus 186 ja A. Peterson, Tiitlita luuletuskogu, lk. 60. Lõo ea.

189) A. Peterson, A. Henno elulugu. Lõo ea.

190) Samas.

191) A. Vaga, Johann Köler, lk. 22. Tartu 1931.

Või peame nende tutvuse alguse asetama koguni 1864. a. kevadesse, kui toimus esimene palvekirja-aktsioon?...

Siinkohal algavad juba sündmused, mis kuuluvad Adam Petersoni elu teise tähtsamasse perioodi.

Eelnevas nägime, kuidas ja missugune saatus tõi Petersoni tagasi Holstresse. Need enam kui 7½ aastat eemalolekut isatalust, alates 1856. a. Viljandi kreiskooli siirdumisega kuni saatusliku konfliktini onuga 1863, olid talle olnud nii kooliks kui elukooliks. Kodust poolomavoliliselt lahkunud veel mitte kaheksateistkümnenda-aastase noormees, kellest pidi saama rätsep, oli tagasi tulles kujunenud küpse rahvamees. Ta sidemed läti rahvustegelastega ja sugulaste kaudu saadud poliitilised mõjustused olid kaasa aidanud, et Petersonist valmis eesti ärkamisliikumise rahvajuht. Enne C. R. Jakobsoni on A. Peterson esimene juhtiv võitleja-isiksus eesti rahvusliku ärkamise sündmustikus.

(Lõpp.)

L. Kulbin.

DIMITRI TSVETKOV.

Ühest vadja haritlasest.

Akadeemilise Emakeele Seltsi hõimutööst liivlaste, ingerlaste ja vadjalaste seas on kahtlemata kõige suurem teaduslik saavutus ainulaadne vadja sõnastik, mis on Eesti Keele Arhiivi silmapaistvaimaid aardeid. See on sõnastik, millele ei ole teistel soome-ugri rahvastel, kes tunnevad huvi vadja keele vastu, oma panipaikadest seada kõrvale midagi lähedalegi küündivat. Sõnastiku koostaja isik, Dimitri Tsvetkov, on aga jäänud suurele osale tema elutöö kasustajatele täiesti tundmatuks. Sellepärast olgu siin järgnevad lühikesed read sellele kadunud vadja haritlasele hilinenud järelehüüdeks.

Vennalt saadud andmeil on Dimitri Pauli poeg Tsvetkov sündinud 30. oktoobril 1890 vadjalaste läänerühma põhjaosas Jõepära (Jögöperä) külas endise Peterburi kubermangu Jamburi maakonnas. Oma vanemate 8 lapsest oli Dimitri kõige noorem. Isa Paul (Paavel) Grigoori poeg ja ema Agaafia Ilariooni tütar olid vaesed vadja talupojad. Isa oli käinud koolis 2 või 3 talve, ent ema oli kirjaoskamatu. Dimitri sai alghariduse oma küla kihelkonnakoolis. Pärast vahepealset koduole-

kut ja teisejärgulise õpetajatekooli lõpetamist astus ta stipendiaadina 1908. a. Gatšina õpetajateseminari, mille lõpetas 1911. Samal aastal sai Tsvetkov Karjalasse Alauksu ministeeriumikooli juhatajaks, kuhu jäi Maailmasõja lahtipuhkemiseni 1914. Varsti peale mobiliseerimist vabastati ta siiski sõjaväest, nõnda et võis kaheks aastaks astuda Petrogradi Õpetajate Instituuti õpingute jätkamiseks. 1916 pidi ta uuesti minema sõjaväkke, kus sai lipnikuks pärast vastavate kursuste lõpetamist. Hiljemini oli ta liinil ning sai teenete eest kaks sõjaväelist aumärki. 1917. a. ülendati Tsvetkov alamleitnandiks ja vabastati õpetajana sõjaväekohustustest. 1918. aasta algusest 1919. a. sügiseni oli kadunu õpetajaks oma kodukülas Jõepäral. Rahulikuks õpetaja-ametiks ei antud aga pikka püsi, sest 1919 mobiliseeriti ta Ingeri polku. Pärast Vabadussõja lõppu sai Tsvetkov Eesti-Ingerisse Väiküla vene algkooli õpetajaks, kuhu ta jäi ametisse 1924. aastani. Siis oli tal võimalust hakata ennast edasi arendama keeleteaduse alal ning ta võis anduda vadja keele teaduslikule kirjapanemisele. Ülikool lõpetatud, ta oli 1928—1929 Komarovka algkooli ja 1929. aastast kuni surmani, 26. augustil 1930, Peipsi ääres Alajõe algkooli juhatajaks.

Tsvetkovi huvid vadja keele vastu ei saanud algust väljastpoolt hõimuharrastajailt või keelemeestelt. Juba enne seda, kui 1922. aastal professor L. Kettunen „leidis“ ta Väikülast, oli tal endal iseseisvalt koostatud vadja keele grammatika, kogutud sõnavara ja tõlgitud vene keelest mõni pala vadja keelde¹⁾. Tõlgetest on A. Tšehhov'i „Vanka“ (*Vaňkke*) ilmunud trükis L. Kettuse toimetusel, millest veidi lähemalt allpool. Et kasustada teadusele juhust, kus vadja soost mees võiks hakata uurima oma emakeelt, tegi Akadeemiline Emakeele Selts Tsvetkovile ettepaneku tulla Tartu ning hakata õppima eesti keelt ja sugukeeli. Ülikooli juures õppimiseks ning vadja keele uurimiseks pidi Selts Tsvetkovile hankima majanduslikku toetust. Selleks pöörduti 1923. a. alguses Setu-Ingeri kultuurkapitali poole palvega määrata stipendium neljaks aastaks 5000 marka kuus. See stipendium möönetigi. Enne aga kui Tsvetkov sai korralikult astuda tööle, tuli tal Seltsiga konflikt, mis jättis jälgi kogu järgnevasse asjakäiku. Nimelt teatab 1923. a. mais Seltsi juhatus Haridusministeeriumile, et Tsvetkovile stipendiumi maksmine tuleks katkestada, sest stipendiaat olevat segatud

---

1) Nähtavasti on läinud kaduma need Tsvetkovi väärtuslikud algmärged? Omal ajal on nad olnud Ak. Emakeele Seltis.

vastasrindsesse poliitikasse. Nagu hiljemini ilmnes, ei olnud see oletus küllalt põhjendatud. Pealegi töötas stipendiaat tulevikus anduda üksnes oma tööle. Nõnda võis töö jätkuda sama aasta sügisel. Kolme aasta pärast, 1926. aasta sügisel, loobus Tsvetkov siiski edasi töötamast, pidades Ak. Emakeele Seltsi töötasu liiga väheseks. Kavatsesetav sõnastik — vadja-estti ja estti-vadja — ning muu töö viimistlus vadja keele alal pidi seega jääma pooleli.

Kolm aastat, mil Tsvetkov sai tegelda vadja sõnavara kirjanemise, on kandnud õige rohket vilja. Jõepära murde sõnagogus leidub umbes 20 000 sõnasedelit. Neil ei ole toodud üksnes sõnu niisugustena, vaid ikka on lisatud vajalisi pöördelisi või käändelisi vorme ning näidestikku, millest selguks, kuidas sõna võib esineda süntaktiliselt. Vadja keel on kirjutatud õigegei täsmalises foneetilises transkriptsioonis. Tõlked on estti ja vene keeles. Viimases keeles on just igasugused nüansid saanud täpse tõlgenduse. Et Tsvetkovi estti keele oskus ei olnud küllalt täieline ning lähtekohaks võetud Wiedemanni ja Salemi sõnaraamatud esindavad arhailist keeleuususust, siis on esttikeelsed tõlked sageli kaudsemad või ebakohases sõnastuses. Sõnastiku suurim väärtus seisab selles, et kogujaks ei ole olnud muust rahvusest mees, kellele oleksid paljud vadja keele peenused jäänud siiski tajumatuks, vaid kirjapanijal on olnud seletuste juures otsustajaks vadja enese keelevaist. Peale varjundirikkuse ja täpsuse on sõnastiku ainestik veel selle poolest tähtis, et ta on just sellelt murdealalt, kust varasemaisse kogudesse on talletatud äärmiselt vähe andmeid. On väga kahtlane, kas suudetakse veel vadja keelest tulevikuski hankida nii kvaliteedi kui ka kvantiteedi poolest võrdset materjali, sest praegusel hetkel ei ole neil isikuil, kellel on huvi vadja keele vastu, küllaldaselt uurimisvõimalusi. Ülimalt 500-hingeline vadja rahvake on aga kiiresti hääbumas.

Peale sõnastiku on Tsvetkovilt säilinud kogu Jõepära murdelisi vadja tekste, mis on avaldatud L. Kettuse ja L. Posti' teoses „Näytteitä vatjan kielestä“ (SUST LXIII, Helsinki 1932). Suurim osa neist on L. Kettuse kogutud teistemurdeliste vadja juttude ümberjutustus omas murdes. Mainitud teoses on avaldatud ka juba nimetatud A. Tšehhovi tõlge *Vaňkke*. Samuti posthuumselt on avaldatud „Eesti Keeles“ 1931 (lk. 57—66) 1925. aastal kirja pandud *Vähäize juttua vādđejaišts* (Natuke juttu vadjalastest). Tsvetkovi enda avaldatuna on „Eesti Keeles“ 1925 ilmunud vadja olusid valgustav kirjutis „Vadjalased“ (lk. 39—44).

Tartus olles on Tsvetkov vadja keele uurimise kõrval teinud hoolega ülikooligi tööd. 1923. a. sügisest vabakuulajana ja, pärast eesti keeles küpsuseksami õiendamist, 1926. a. märtsist üliõpilasena akadeemilistest õpingutest osa võttes on tal peaaoneks olnud slaavi filoloogia, olgugi et stipendiumi andjail ja stipendiaadil eneselgi oli õpinguks ette nähtud süvenemine eesti keelde ning sugukeelisse. Slaavi filoloogia kõrval olid teisteks aineteks filosoofia, pedagogika ja rahvaluule. Ülikooli lõpetamisel esitatud Tsvetkovi magistritöö oli Leo Tolstoi ilmavaate kohta: „Путь исканий истины Львом Толстым“.

Tsvetkovile on heidetud ette suurt venemeelsust ning liigset võõrdumist omast rahvusest. On õige, et ta nimetas ennast „sünnilt vadjalaseks, ent rahvuselt venelaseks“. Selles ilmavaates ei pea nägema isikupärast ümberrahvustumist, vaid Tsvetkovi saatuses kajastub kogu vadja hõimu saatus. Need paar vähest vadjalast, kes elavad Eestis, on kõik kokku puutunud Tsvetkoviga ning võivad jutustada, kuivõrd meeleldi on ta kõnelnud vadja keelt ning rääkinud vadja rahvast. Samm-sammult enamusrahvusele, venelastele, lähenedes, on vadjalane sedavõrd põhjalikult liitunud esimestega, et tal on vaevalt võimalust tagasi pöörduda oma algupära juurde. See on kõikide kaduvate hõimude ühisjoon. Samuti on jõukas Iلسeni leivulane oma põhiolemuselt täisverd läti patrioot ja lutsilane fanaatilis-katoliiklik latgallane. Ainult eelarvamusteta optimism võib mõelda nende rahvasaarekete tagasivõitmist eestlusele. Teiselt poolt muutub ikka kitsamaks eesti-rootsi rahvuspiir, kaotades ääremail oma rahva liikmeid eestlaste kasuks. Ümberrahvustuminegi on seaduspärane loodusnähtus, mille vastu ei saa sõdida.

Tsvetkov oli meie päevade vadjalane. Tema elutöö püsib ilusaima mälestusmärgina kord suurest vadja rahvast, kes oli eestlaste keeleliselt ning tõuliselt lähim veli.

Paul Ariste.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

„Tähelend“ uues soomekeelses väljaandes.

Aino Kallas: Tähdenlento. Virolaisen runoilijattaren Koidulan elämä. Toinen, laajennettu painos. Helsinki, Otava, 1935. 298 lk. Hind köitmata 48, köites 64 Soome marka.

Äsja möödus 50 aastat Koidula surmast. „Eesti Kirjandus“ juba tähistas seda päeva mõningaid uudseid andmeid sisaldava kirjutise avaldamisega ta Pärnus veedetud noorusaastate kohta. Koidulaga pole meil viimaseil aastail uurimise mõttes kuigi palju tegeldud ega ole vist ka midagi tüsedamat teoksil. Seevastu on Koidula kohta mõnevõrra

uudist avaldatud mujal, mis meie publikut kindlasti huvitab: nimelt on hiljuti Soomes ilmunud Koidula eluloo, „Tähelelennu“ uus täiendatud soomekeelne väljaanne. Selle tutvustamiseks oleks äsjane Koidula tähtpäev vististi kohane.

„Tähelelend“ ilmus esmakordselt soomekeelsena 1915. 1918 ilmus sellest I ja 1929 II eestikeelne trükk (A. Kalda „Kogutud teosed“ VI). Juba 1929. a. väljaandes oli A. Kallas teinud vähemaid kohendusi. Ent äsjast uut soomekeelset väljaannet on autor üsna põhjalikult redigeerinud ja vahepeal avaldatud uue ainekuga tõhusalt täiendanud.

Meie arvuliselt väikeses eluloolises kirjanduses on „Tähelelend“ endiselt väga silmapaistev ja meetodilt ainulaadne saavutus. Me kõik tunneme seda teost ja teame, et see pole niivõrd teaduslik kui kirjanduslik elulugu, ka mitte Koidula igakülgne biograafia, vaid tema kui inimese esitamine ajaolude tagapõhjal. Selles on tarvitatud moodsat sünteetilist meetodit. Koidula iseloom ja hingeelu ehitatakse üles päri-vusalgeist, hariduslikest eeldusist, loodus- ja elumuljeist, kultuuriõhustiku ja kutsetöö ergutusist ja mõjustusist. Autor valib kirjalikest ja suulisest allikaist ilmekat tõestusmaterjali, esitab seda tsitaadina või vabalt, seob need ehituskivid enda refleksiooni sideainega ja nii rekonstrueerib ta loova intuitsiooni kaasabil otse ilukirjandusliku ilmekusega kuju Koidulast. Ja meie loeme ning naudime seda ja tajume, et pakutav on veetlev, usutav, peen ning küps. Et põhjendada Koidula esitamist välismaisele publikule, taotleb autor esile tõsta ta hingeelus ja saatuses üldnimlikke jooni.

Loova intuitsiooniga töötades ja Koidula kui inimese hingeelulist mõistmist taotledes saavutab autor teoses romaanliku põnevuse ja loetavuse: sündmustikus valitseb alaline edasirühk, episood lükitakse episoodi kõrvale, staatilisi momente välditakse, tarvitatakse otsest kõnet (peamiseks materjaliks Jannseni päevaraamat ja rohked tsitaadid kirjadest). Olustiku- ja loodusekirjelduste aset täidavad vaimukalt leitud iseloomustused, kokkuvõtted, hinnangud ja hädavajalise kultuuriloolise tausta maalimine. Teose viiejaotus — sissejuhatus, hämarus, tähelend, murrang, vaikne saatus — tuletab samuti meelde hea romaani või koguni draama dispoitsiooni. Ja rohked tsitaadid, eriti 3., 4. ja 5. peatükis, kus kasustatakse kirjavahetusi ja tsiteeritakse vaheldumisi nii kirja kui vastust, meenutavad dialoogi.

Selliste veetlevate omadustega oli teos varustatud juba esimeses trükis ja neid omadusi on veel enam rõhutatud uusimas väljaandes. Meelega on kõrvaldatud väheseidki loetavust tõkestavaid staatilisi kohti, nagu arutlus luuletiste algupärast jm. Huvist näha, mil määral on teost uuendatud, kõrvutasin seda 1929. a. eestikeelse väljaandega. Selgus, et on tehtud niihästi kärpimisi kui lisandusi.

Kärpimiste hulk ei ole küll suur: „Sissejuhatuses“ on jäetud välja kirjeldus Läänemeremaade rahvaste orja-ajast. „Tähelelennus“ on luuletiste tsitaate tugevasti kärbitud, mõned luuletised on tervikuna ära jäetud, mitmeleheküljeline arutlus Koidula luuletiste algupärast on tihendatud joonealuseks märkuseks, ka on üht Kreutzwaldi kirja tsitaati kärbitud. „Murrangus“ on välja jäetud luuletise tsitaat. „Vaiksest saatusest“ on kõrvaldatud mõned read Koidula saatuse iseloomustusest, samuti on kärbitud suurem osa tsitaate Koidula hilisema ea luuletisist ning arutelust nende kohta. Lõppsõnast on kõrvaldatud Koidula võrdlemine Jeanne d'Arc'iga ja Charlotte Corday'ga. Siin ja seal leidub lõigete ümberasetusi.

Lisandite hulk seevastu on kaugelt suurem ja mitmekesisem. „Sissejuhatuses“ lõppu (lk. 20; leheküljenumbriid siin ja edasi tähistavad viimase soomekeelse väljaande lehekülgi) on lisatud lauseid, milles seatakse Koidula elu ja tegevus sidevusse Eesti iseseisvumisega. „Hämaruses“ antakse elav kirjeldus Pärnu linnast XIX saj. keskel (lk.

41—42) ja tsiteeritakse Koidula iseloomustust oma vanemaist (lk. 46—47). Rohkemaks muutub lisanduste arv „Täheleenus“ 80. lk. paiku. Siin tuuakse kõigepealt uusi tsitaate kirjavahetusest Kreutzwaldiga (lk. 82, 91—92, 95, 96, 98, 99, 100, 103, 107—108), ühtlasi erksamalt reageerides kirjades leiduvaile mõtteile ja olukorrale (nii lk. 94, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105). Muist lisandeist on olulisemad: lisi mõtteile keele väljendusvahendite küündimatuses (lk. 84—85), suhtumus Kreutzwaldi-Koidula kirjavahetusse (lk. 85—86), võrdlus postipoiisi pasunasse jäätunud viisidest (lk. 94), Kreutzwaldi võrdlemine erootilises suhtes Goethega (lk. 97), märkused „Lembitu“ algupärast (lk. 110) ja Koidula autorihonoraridest (lk. 138), lisamõtteid kirjast kui kirjanduslikust vormist (lk. 140). — „Murrangus“ leidub uusi tsitaate kirjavahetusest Kreutzwaldiga lehekülgedel 151, 152—154, 160, 161, iseloomustusi, arutlusi, tsitaate Kreutzwaldi-Koidula suhte arengust (lk. 152—154), lisi Koidula-Almbergi vahekorrale, Almbergi iseloomustust ning ta eluloolisi andmeid (poetamisi lk. 168—172, 178—179), Almbergi kirjast tsitaat (lk. 177), Koidulalt lisatsitaate (lk. 178), Kreutzwaldi arvamusi Koidula soome ja läti peigmehest (lk. 182), Koidula iseloomustusi E. Michelsonist (lk. 187, 190), teiste tegelaste arvamused Koidula abiellumisest (lk. 190, 191), Koidula abiellumistungi tõlgitus (lk. 191, 192), Kreutzwaldi-Koidula venitatud vahekorra iseloomustus (lk. 198, 199, 200). — Rohkesti on lisatud ka peatükki „Vaikne saatuse“: Koidula kodumaaigatsusest (lk. 210—211, 214—215). Koidula kaasavarast ja abielu algusaja ainelisest raskusest (lk. 212), lisatsitaate ja hinnanguid Kreutzwaldi-Koidula kirjavahetuse lõppjärgust (lk. 216, 217, 218—219), Koidula hinnanguid oma mehest (lk. 229), oma abielust üldse (lk. 230—231), oma lastest (lk. 233, 234, 240, 266—267, 281), välismaareisust (lk. 237, 238, 239), tsitaat „Postimehest“ Jannseni aknasse laskmise ja aknaluugile kana maalimise kohta (lk. 248), näidendist „Kosjakased“ (lk. 255), Kroonlinna elust Koidula iseloomustuses (lk. 268—269), Koidula haigusest (lk. 279—280), ta elutarkust (lk. 278), ta surmateadvusest (lk. 286). Kärbitud on teost ligemale 1½ poogna ja täiendatud enam kui 3 trükipoogna võrra.

Täiendusteks ja muudatusteks on autoril endal õnnestunud väga vähesel määral uusi andmeid koguda. Peamine uus allikas on olnud „Koidula kirjad omakseile“ (Tartu 1926), mille 134 kirjast 63 on olnud autorile tundmata; sellele lisaks „E. Kirjanduses“ 1924 ja 1925 avaldatud 9 Koidula kirja. Lisi on andnud ka „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetuse“ süvenenum kasutamise.

Koidula dramaatiline elukäik veetleb käsitlema. Pealegi on Koidulas tegemist tolleaegseid olusid ja võimalusi arvestades otse uskumatult originaalse, seltskondlikult julge, vaimseilt huvidelt sädeleva isiksusega, kellele võrreldavaid on meil koguni tänapäeval naiste hulgast raske leida. Kahtlemata võiks Koidulat mõista ja käsitleda ka teisiti. Kuid see ei kahjustaks kuidagi Aino Kalda teedrajavat tööd, mis on omas laadis veenev, täisväärtuslik ja metoodiliselt järjekindel. Küll ei või see elulugu, mis esitab meile Koidulat inimesena, rahuldada kõiki meie huve Koidula suhtes. Eeskätt vajame tulevikus paaristeost, mis käsitleks Koidulat kui kirjanikku ja ta toodangut. Selle ülesande täitmiseks on autor ses viimases väljaandes, nagu märkisime, hoopis taganenud, piirdudes kõige hädavajalisemaga. See teine ülesanne oleks spetsiaalsem ja vististi vaearikkam, aga ka igavam kui esimene.

Raamatus on kahjuks mõningaid väikesi faktilisi vääratusi (need on osalt juba eelmisest väljaandest edasi kantud), samuti ei ole autor uuel redigeerimisel Koidulasse ja tema aega puutuvat ainet tühjendavalt kasutanud. Teoses märgitakse, et Koidula-Jakobsoni kirjavahetus kestis 1868—1870 (pro 1871). — Paaris kohas esineb O. Paldi (pro D. Paldi). — Teose lõpul on 1. trüki allikate nimestik vananenud andmetega

muutmatult ära trükitud. Seal öeldakse, et Koidula kirjad öde Eugenie'le, samuti Jannseni päevaraamat olevat ikka alles dr. H. Rosenthal'i käes ja osa Koidula kirju Harry Jannseni käes, kuigi need isikud juba 20 ja enam aastat on surnud. Need materjalid asetsevad tänapäeval E. Rahva Muuseumi hoiusena Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (EKIA-s). Seda meie kultuuriloolise ainekogu keskset varaaita ei ole A. Kallas oma uurimuse uuel redigeerimisel küsitlenudki. Ometi oleks autor võinud sellest arhiivist saada üht-teist lisamaterjali Koidula kohta. Näit. on seal mõningaid kirju, mis on avaldamata jäänud Koidula kirjades omakseile, ja üht ning teist muudki. — Aino Kallas tsiteerib vigaselt: „Koidula kirjad omakstele“ (pro o m a k s e i l e). — Leidub ka üht ja teist Koidulat käsitlevat trükitud materjali, mida A. Kallas uue trüki allikais ei maini (näit. G. Suitsu kirjutis „Ojamöldri“ algupärasest „Eesti Kirjanduses“ 1932 jm.). — Kuigi Koidula elu kultuurilooline taust on asjatundlikult joonistatud ja piisav, ometi oleks mõnede uuemate ärkamisaja küsimusi käsitlevate uurimuste (näit. P. Ruubeli, H. Kruusi, F. Tuglase tööde) arvestamine põhjastanud kohati varjundite õigemate paigutamist ja mõne liiga üldistava väite täpsustamist. Näit. kirjutab A. Kallas lk. 119: „Mita silloin [= I laulupeole järgnenud aastail] henkistä elämää oli, sai alkunsa Jannsenin kodista, virtasi sen kautta.“ (Niipalju kui oli tol ajal vaimset elu, sai see alguse Jannseni kodust, voolas selle kaudu.) Süvenedes sellesse lausesse ja mõeldes toleageid vaimseid liikumisi ja isiksusi, selgub selle väite kohutav liialdus. See lõhnab Jannseni apoloogia järele. See meenutab H. Rosenthal'i „Kulturbestrebungen'ite“ kitsasperekondlikku vaatekohta J. V. Jannsenile. — Autor oleks võinud pisut enam vastu tulla ka teaduslikkuse nõudeile ja märkida iga tsitaadi taha sügudesse, või joone alla, või ka raamatu lõppu tsitaadi leiukoha, samuti igakordse muidu tarvitatud allika. Autor ei salga ju nüüdki tarvitatud peallikaid, kuid jääb nende märkimises poolikule teele. — Piiridun nende märkmetega, kuigi see pole kõik.

Kahju, et autor ei ole põhjalikumalt redigeerimist ette võtnud juba 1929. a. „Kulub arvatavasti hulk aastaid, ennekuigi „Tähelend“ võib uues eestikeelses trükis ilmuda. Ent lohutuseks olgu see, et äsjane parandamine pole teost siiski väga oluliselt muutnud, nii et see ei tee „Tähelennu“ senist eestikeelset väljaannet kuidagi kõlbmatuks.

August Palm.

Enn Kippel: **Suure nutu ajal.** Ajalooline romaan Vene-Liivi sõjast. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. I jagu 306 lk. Hind 3 kr. 25 s. II jagu 321 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Meie seni-ilmunud ajalooliste romaanide seas on Enn Kippeli oma kõige põhjalikum materjalide kasutamise ning andmete esitamise poolest ja jääb selles suhtes vist küll rekordiliseks mõninga aja kestes. See teos on esemeist, talitusviiside, kommete, käitumiste, teotsemisernevuste kirjeldusist ja koloriidi sugemeist nii tulvil, et mõjub otseku muuseum. Eesti kirjanduses — peale Tuglase „Androgüüni päeva“ — ei ole teist nii detailide- ja dekoratsiooniderikast teost kui „Suure nutu ajal“. See rikkus on teose voores, aga ühtlasi ka nõrkus, sest nii huvitavad kui on kogud, vitriinid, kapid, toad ja galeriid muuseumides — nad lõpuks ometi väsitavad.

Enn Kippel on kiiduväärse usinuse, põhjalikkuse ning väsimatu-sega uurinud muinsust, kultuuri-, relvastus-, kommete ajalugu, muistset strateegiat ja fortifikatsiooni, meie maa poliitilist olukorda ja rahvusvahelist seisundit jm. Tal on hea haistmine olnud seda, millest andmed ja esemed kõnelesid napilt, loogika ning tuletuse teel täiendada ja välja maalida. Paistab, et ta ei ole leppinud mitte üksnes literatuuriga, vaid et ta on paljutki vaadelnud muuseumes, varakambreis ja Zeughaus'ides ihu-

silmaga ning katsunud oma käega. Ja üllatavasti on ta paljude asjade ning nende osade kohta kusagilt eestikeelsed nimedki välja kaevanud. Igatahes leksikaalne külg oskussõnade rikkuselt ületab Enn Kippeli romaanis kõik, mis kirjutatud meil ajaloolise romaani alal. Seejuures on autor ka tarvilikul määral stiili silmas pidanud ja selle arhailist-võitu sõnastuse läbi viinud üldiselt võttes kogu teose ulatuses.

Kuid kõigist neist voorusist ning tunnustatavusist hoolimata teos oma koguulatuses ei ole kaitstud kolme etteheite või märkuse eest.

Neist esimene oleks: teosest on kujunenud pigem kultuuriajalooline rakendusraamat kui ajalooline romaan.

Meie ei saa lugemise kaugemale edenedes lahti tundmusest, et autor on välja ladunud kõik oma teadmised. Targem oleks olnud neist teadmisist — omandama neid pidi, see on väljaspool vaidlust ja käesoleval korral ka kiiduväärt — mõndagi jätta oma teada. Ei maksa karta, et niisugusel juhul lugeja eest autori rikkalikud teadmised jäävad varjatuks. Tarka meest tuntakse ka ta vaikimisest. Tõeliselt paljuteadev autor äratub usaldust välja kraamimata kogu oma tagavara. Lugeja aimab tema puhul vaistlikult, et see mees on palju talletanud. Peab äratama mulje, et autor teab rohkem kui ta sellest räägib.

Kippeli puhul aga jääb tundmus, et ta ei ole raatsinud jätta midagi kirja panemata, mida ta on lugenud, kuulnud, kogunud ja ka juurde luuletanud ning välja mõtelnud, teinekord koguni küsimata, kas see või teine asi, juhtum, seik, lause on antud juhul sobiv. Nõnda laseb ta markitandi kasutütrele, härrasneitsil ja mitte-eestlannal Dorotheal ütelda: „Ega muidu kirjakuks ei hüüta, kui ep ole täppi küljes.“ Autor teadis seda rahvalikku vanasõna, tahtis seda rakendada, kuid tegi seda ebakohaste huulte kaudu.

Teinekord on autor end oma kujutluslustist lasknud vedada liiga kaugele. Ta ütleb: „Säärast rahahulka, mis sel turul käis käest-kätte, ei osanud Moskoovia kirjaoskamatud kaupmehed tihtigi lugeda teisiti kui suuga, millesse neist mõni mahutas korraga isegi kunni viiskümmend dengat.“ On ju üsna lõbus kujutella toimingut, kuid vene kaupmees kamaluga raha suhu kühveldab, ja seda lõbusust võime meie lugejad omalt poolt edasi arendada, kujutelles, kuid teine kaupmees — vastaspool tehingus — oma käpaga „rahalugija“ suhu rändab ja selle koopas ringi kolab, et kontrollida, kas mõni denga ei ole peitunud kuhugi igemepoppi või hambaauku. Kogu see pilt muutub aga küsitavaks, kui paar lehekülge edasi loeme, kuid venelane teravamõtteliselt ja kindlasüsteemiliselt kirsi- ja ploomikivikesi kasustab täpseks arvutamiseks.

Saame aru küll venelaste harimatuse ning külluse kontrastide maalinguist, kuid sellised peened road ja Lääne-Euroopa veinid, nagu neid autor meile esitab Ivan Hirmsa pidulauas Pihkvas, need kuuluvad juba tänapäeva gurmaanide repertuaari. Ja antud moodsa veinikaardi asemel oleks tulnud autoril tõeluse tabamiseks lasta venelasil tarvitada erilisi vene omi vägijooke, kreeka veine ja idamaa kandist joovastusvahendeid.

Kust võtab autor Pihkvas ja üldse tolle aja võrdlemisi kasinate mõõtudega ruumide moe juures sellise saali, kuhu oli „seatud üle poolesaja laua, mis kõik olid reastatud seinte äärde, kuna saali keskkohat oli jätud veiderdajaile ning narrikestele nende tembutusiks tühjaks.“? Ehk õnnestub autoril kunagi pääseda Pihkvasse, siis seal „Pogankinõi palatõi“ ruume nähes ta veendub tolle aja tõelistes ruumide dimensioonides.

Venemaa osas — eriti tsaar Ivan Hirmsa naisevalimiseks toimepandud „iludusvõistluses“ — tundub liiati küsitavust ja otsitut. Venemaa kirjeldusis leiame: brokaati kirjutab Kippel korduvalt „portša“ partša asemel; slobodaa asemel kirjutab ta „slobooda“, teeremite asemel „teremaad“; kaks altõnni arvestab Kippel kaheteistkümneks kopi-

kaks — ometi oli ühe altõnni väärtus kolm kopikat. Kust võtab autor, et kuussada tiinu „oli juba rikkus, mida naljalt ei omanud ükski bojaar“ — kuhu jäid siis kümne ja saja tuhande tiinulised vene mõisnike maalahmakad? Ja eriti, kust on autor välja lugenud selle tarkuse, et arhimandriidid ja „valged vaimulikud“ olid üks ja sama? Minu teada oli arhimandriit kloostri eestseisja aunimi, kloostris aga elutsesid mustad vaimulikud.

Need kõik on lõpuks piasjasjad ja mõistetavad inimliku eksimisega ühelt ning teadmiste üksikasjalise hiilgamise sooviga teiselt poolt. Nõnda ei ole autor raatsinud jätta kasutamata iseloomustust tallinlaste kohta: „Kui kelgi oleks olnud käes see kuld ja hõbe, millega sel pulmapeol kas või lihtkodaniku naine ja tütar olid ehitud, siis oleks ta sellega võinud pidada kaunistest kauplust ning ennast koos naise ja lapsega parajal viisil elatada“ (järgneb veel kirjeldust siididest ja magusaist roosilõhnadest); ometi lausub autor paar lehekülge eespool, et „kõik teisedki kodanikud Tallinnas pika sõja kestel ära söönud kogu oma liikuva vara ning hõbeda“!... Ja samas: „Seepärast pidid nüüd kõik Läänest tulnud kaubalaevad, millelt tallinlased ei jõudnud enam midagi osta, kaupmeeste suureks südamevaluks sellisama kaubalastiga, millega nad olid tulnud, Lüübekisse tagasi pöörduma.“ Ja selle vaesuse juures laseb autor mõni lehekülj hiljem Tallinna kodanikel nii prassida, nagu näeme romaani kangelase pulmapeol kirjelduses, kus — ka menuükaart peab leidma kusagil kasutamist! — muu seas söödi-joodi: „seapraadi reinveiniga“, „keedetud riisi mandlitega“... (välismaa kaubad pidid ju olema Lüübekisse tagasi läinud...).

Kuid needki on piasjasjad, mis küll osalt kõigutavad usku autori hoolsusse materjalide läbiseedimises ning nende täpsesse käsitlemises, kuid ei vähenda ega suurenda nende materjalide arvu ning hulka, mis põhjustab etteheite, et teos on pigem materjalide kogu kui küps, ümar, läbitöötatud ajalooline romaan.

Liialt on autor rõhku pannud välistele asjadele. Huvitutes dekoratsioonidest on autor inimest kujutanud vaid siluetina. Peategelasegi ta serveerib meile kaunistelt üldjoonelisel ning pinnaliselt. Võime ju veel leppida ehk sellega, et sangari seesmisist elamusist kergesti üle libisetakse, nagu Ivo kiire vabanemine Dorothea võlust ja rutuline kiindumine pealesunnitud Gertrudisse, kuid sangari tõus lihtsast käsitöolisest mündilööjast väepealikuks ja ta peagu muinasjutuline menu („Liivimaa Hannibal“) — seda seletada ainuüksi armumisega Dorotheasse on ikkagi pisut vähe. Millised vaimuomadused ja eeldused tegid Ivost sõduri ning väepealiku, seda tahaksime teada. Praegu aga on selle Ivo taip ühelt ja ta reklaamitud teod teiselt poolt võrdlemisi vastuolulised: et kimbutada vaenlast viimase laske- ja toidumoonaa voriide röövimisega — selle hea nõu peab meie sangarile andma ta käsualune, maarahva liige, Ivost väepealik ja juht seda ise ei taipu.

Teine märkus. Tänu esemlikule-andmelikule-dekoratiivsele ülekuhjamisele on romaan veninud liiga pikaks, mistõttu lõtvub põnevus, tasanub hoog ning kahandub värskus, tõstatades esile korduvuse muljeid. Kärpida kas või kuni poole võrra, ehk ütleme siis kuni 400 lk-ni, see oleks olnud mõistlik, see oleks sundinud autorit materjali valima ja üldse ökonoomsem olema. Praeguse laialivalguse juures on võimaldunud selline üleaarune, nii pikk ja põhjalik peatus tingisõdurite, nende rahvusvaheliste aferistide ning ebaväärikute elu-olu kirjeldusel.

Oleks juba ammu aeg, et meie romanistid romaani pikkuse eskujuks võtaksid näit. soomlasi: Aho „Juha“, Linnankoski „Pagulased“, Sillanpää „Vaga viletsus“ — need on palju lühemad meie standardromaanist, kuid kas jätavad nad midagi puudu sügavuselt ning haara-

vuselt?! Ja meie omast kirjandusest: Vilde „Mäeküla piimamees“ ja „Külmale maale“.

K o l m a n d a k s peab märkima, et maarahvas, eestlane linnas ja maal, on jäetud tagaplaanile. Tema elu, kannatused ja saatus huvitavad meid aga kaugelt enam kui tingisõdurid ja Tallinna muulastest pärjelid, kellega nii üksikasjaliselt tegeldes on autor varju jätnud maa pärisrahva.

See märkus ei ole sugugi mitte põhjustatud „sotsiaalse tellimuse“ nõude pooldamisest ega mingist iga hinna eest rahvusliku tagaajamisest, vaid igale loogiliselt mõtlejale on kõige huvitavam ja lähedam raamatus, mis kannab pealkirja „Suure nutu ajal“, just see rahvaklass ning see osa maast, kelle kallal ning kus kõiki neid metsikusi ja elajalikkusi toime pandi, see rahvakiht, kes tollal nuttis seda suurt nuttu. See rahvakiht loomulikult oli valdavas enamikus maarahvas, eesti mees, naine ja laps, aga mitte Tallinna müüride varjus turvutsev muulastest pärjel ja samas prassiv toores landsknecht.

Maa pärisrahva seas aga sündis selliseid asju: „Kui kasakad mullu suvel lähenenud nende külale, siis kogu küla neitsid — kokku kaheksa hinge, tõmmanud enestele paremad rõivad ümber, pannud pärjad pähe ja joosnud venelaste eest rabasse... tüdrukud... olnud valmis ennem surema kui et kukkuda tagedate kasakate küüsi. Müllakale lähenedes pööranud tüdrukud ümber ja siis liikunud tagurpidi, et mitte näha eneste hauda, ja ise kogu aja seejuures leelutades ning lauldes vajunud nad üksteise järele sügavasse mudasse.“

See on päriselt huldane juhtum oma traagika sügavuselt ja naiseliku karskuse piinlikkuselt, haarav ja liigutav niivõrd, et sellest oleks saanud ainet kui mitte terve romaani, siis ometi suure osa jaoks romaanist. Enn Kippel aga tarvitab selle väärisaine harilikuks järjekordseks materjalikillukeseks ja kahandab selle mõju veel ühe eesti mehe isevärki kommentaariga!

Tõsi, kõrvalisi kujusid on autor maarahva seast kaunistes kumevalt esitanud, kuid neist ei ole ühtki tõstetud domineerivasse ossa.

Võrreldes Enn Kippeli esmikteost „Ahnitseejad“ praegusega, võib sedastada, et kergem on kirjutada kritiseerivat kui üleschitavat teost, ja et autor on rohkem kodus pilkes ja sarkasmis kui intuiivses sisseelamises traagilisele ja kaasatundmises kurvale.

On põhjust Enn Kippeli ajaloolisele romaanile veel tagasi tulla Edg. Saksa samaainelise teose puhul.

Artur Adson.

Adolf Hint: **Vatku tõbilas**. Romaan. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1936. 276 lk. Illustreerinud E. Järv. Hind 3 kr. 45 s.

„Vatku tõbilas“ on osalt autori üldist tähelepanu äratanud esikromaanini „Pidalitõbi“ järg. Kui „Pidalitõves“ käsitletakse esijoones peategelase haigestumishädaohust lähtuvat kõrgepingelist ning hingelist struktuuri ümberkujundavat huvi pidalitõve vastu, siis on nüüd huvi keskuseks pidalitõbised ise — Vatku tõbila nii nais- kui ka meeshaiged. Aine erakordsusest ning süngusest hoolimata on autor selles kodus, veel enam — ta on ilmselt sisse süvenenud, asjalikult kaasaelav, tõsise tunnetamistarbega pidalitõbiste umbunud vaikelu igapäevastesse kannatustesse ning pisirõõmudesse.

Romaani rohkest tegelaskonnast on esile tõstetud kaht haiget — noort, tõbilas üleskasvanud tundelist ning olukorda aistunult taluvat tütarlast Juulit ja rahutut, tasakaalutut ning mässuhimulist külapoissi Tiudurit, kes ei suuda leppida oma elu lõpliku tühjajooksmisega ja enese hukkab. Peateemana on sündmustiku arengukäigus esikohal Juuli arenemislugu, tema järkjärguline siirdumine pidalitõbiste piiratud ning ühekülgselt vaikelust laiemasse eluringi. Terveks tunnistatud ning välja pääsenud tõbilast, tuleb tal aga harjumatusse tõttu elu tegelikkuse

egoismiga taluda üle jõu käivaid vääratusi. Sisemises ahistuses ta pöördub tagasi tööilasse, millega teda seovad ta varaseimad armastus-unelmad ja -elamused, hooliv kohtlemine kõikide poolt, tööila kodusus. Seal on ees ta salajane armastatu — kõikide haigete jumaldatud julgustav ja hea pastor, kelle „suu kunagi ei valeta“, hoolitsev arst, endised osavõtlikud kaashaiged. Kuid Juuli ise pole hingeliselt enam täiesti endine. Uute kogemuste mõjul on ta välja koorunud usuliste elureeglite ülemäärasest piiratusest ja siirdunud meelselt elu tervelt elavate „poolpatuste“ hulka. Säärasena ei saa ta taunida ka Tiuduri enesetapmist.

Üldjoontes on kogu tegelaskond eluliselt nähtud ning usutav.

Kui Hindi esikteose puhul märgiti tunnustavalt mõttelist pinget, siis ei saa käesoleva romaani puhul seda enam teha. „Vatku tööilast“ pole siiski ilma ideelise veetluseta. See avaldub kõigepealt pidalitöbiste elu ängistava suletuse näitamisest, mis võib aga heal juhul enesega tuua kaasa sisemist avardumist ning rikastumist.

Mis puutub romaani tegevustikku, siis on see kahjustavalt ühetooniline, piiratud ning vahelduseta. Seda tingib tunduvalt romaani laad. Kuid pisiasjade külluslikus ning hoolikalt täpselt kirjeldamises on siiski ilmset liialdamist, eriti teose alguses, kus sündmustiku-arendus ei taha saada kuidagi jalgu alla.

Väga elav on romaanis loodusekujutus. Kuigi selle personifitseerimiskaldumus näitab kohati šablooni ja, tegelaste meelte kaudu edasi antud, ei vasta mõnikord nende hingelaadile, annab valdavalt just loodusekujutus romaani kõige erksama osa. See on eriti avara, pakitsevalt tundeküllase ning hoogse temperamendi kajastus. Metsapõletamise kirjeldus saab suurelt osalt otse ürgjõulise hoo. Just visuaalses eraldab Hint kergesti individuaalset ning omapärast, millega võrreldes hingeelukujutus jääb kahvatumaks. Hindi stiil on omapärase tooniga, selge, lihtne, eluline, ilmse innuga tõtt edasi anda taotlev, võltsimatu. Keelelise külje rikastamiseks on muu seas kasutatud saare murdekeele erisõnavara ning väljendusi ja seda hea keeletunde ning taktiga, välja arvatud vahest sõna *seerama*, mida tarvitatakse liialdatult. Mõnigi keeleline ja stiililine varjundivärskus on pärit murde eripärasustest.

Romaani nõrgimaks küljeks on kompositsioon. Näüdisaja lugeja vaevalt veel talub enam kui 30-leheküljelist puhtkirjeldavat ekspositsiooni. Ja järgnev teema-arendus muutub kohati otse rekordiliselt katkendiliseks (vt. 2. ja 3. ptk.), millele lisandub lõpu poole lünklikustki.

Kokku võttes jääb Hint käesolevas romaanis, võrreldes ta esikteosega, maha tegevuse, eriti aga mõtestiku pingelises arendamises ja vaheldustarbe täitmises, muutub aga stiililt ühtlasemaks, vahest isegi elulisemaks. Vaatamata puudusile jääb romaan tähelepanuväärivaks juba pidalitöbiste elu tõsiselt-asjaliku kujutamisega.

Bernard Sööt.

Oscar Wilde: **Õnnelik prints**. Inglise keelest tõlkinud O. Truu. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1935. E. Kollom'i kaas, vinjetid ja siscillustratsioonid. 82 lk. Hind 1 kroon 40 senti.

Oscar Wilde (1856—1900), suur inglise stiilimeister, suutis oma mitmekesise kirjandusliku tegevuse tähelepanudava haruna arendada kunstmuinasjutu enneolematu kõrgastmeni. Neid muinasjutte on enimgi eesti sõnastuses siin-seal mõni ilmunud, kuid eri kogudena on nüüd neist Eesti Kirjastuse Kooperatiivi poolt avaldatud kaks raamatukest — „Õnnelik prints“ ja „Gruanaatõuntest maja“.

Vaatlusele võetav lühimuinasjuttude kogu „Õnnelik prints“ sisaldab 5 muinasjutte: „Õnnelik prints“, „Ööbik ja roos“, „Isekas hiiglane“, „Truu sõber“ ja „Tähtis raket“. See Wilde'i muinasjuttude valimik

sisaldab seega parimad autori stiliseeritud muinaslood. Nende kaudu juba saab eesti lugeja tuttavaks suure iluteenija kunstiliste põhivõtete ja stiililaadiga. Wilde'i fabuleerimiskergus, fantaasiaküllus, mõteterohkus, vaimukus paradoksidest ja aforismides, peen ironia, kristallidena sädelev, seejuures siiski selge, lihtne ning täpne sõnastus — kõik need kõrged sõnakunsti vourused avalduvad selle suurmeistri kunstmuinasjuttudes. Kuigi mõni lookene ses meeldivas raamatukeses pole käsitatav noorimale lugejapõlvele, omab see siiski kõiki olulisi noorteraamatu vourusi, eriti huvitavust, põnevust, kujukust. Huvitav, et too rikundunud natuur nii palju kaunist võis külvata kirjasõna kaudu ning oma loomingu siiski väga kasvatavalt suudab mõjuda ka nooremale lugejasse. Wilde ei tunnustanud konventsionaalseid moraalnorme, hoidub moraalist ka oma kunstikaunistes muinasjuttudes (vt. kõnesoleva kogu lk. 62), ometi analüüsib ta inimeste nõrkusi ja ühiskonna ekstsesse imesavasti ning pakub seega väga kasulikku, kasvatavat kunsti. Vaevalt suudab keegi puhtamas ironias väljendada välise hiilguse, isekuse, populaarsuse, jana, ahnuse jms. inimlikkude nõrkuste esinemist, kui teeb seda Oscar Wilde. Või riivakem tema armastus- või ohvrimeelsusprobleemi. Vaadelgem, kuidas sõpruse ja vaenluse vahepiir kipub käest kaduma „Truus sõbras“. See lühilugu inimest, rikkast möldrist, kes kärulogu lubadusega ekspluateris surmani oma truud sõpra — töökat aednikku. See värvikas variant muinasloolisest suurest ja väikesest Peetrist, kelle sõpruse juhtlauset — „tõelised sõbrad peavad evima kõike ühiselt“ — rakendatakse ainult suurema kasuks, see väga õpetlikult mõjuv lookene kipub sümboliseerima ka meie esisade higirohket minevikku, millal mõisa lõpmatu töökoorma kõrval ei jäänud tööorjal mahti „oma aeda“ viljata.

Kokku võttes võime kinnitada, et Wilde'i meisterlikkude muinasjuttude toimetamine eesti keelde on tervitatav. Kuigi meie nooremale generatsioonile saab inglise kirjandus originaalis nauditavaks, ei ole O. Truu võrdlemisi täpne tõlge tänapäevale ometi tarbetu.

E. Kollom'i realistlikku stiili taotlevad siseillustratsioonid mõjuvad kahjuks pisut raskepäraselt.

A. Vaigla.

Gustave Le Bon: **Hulkade psühholoogia**. Prantsuse keelest K. Martinson. (Filosoofiline seeria nr. 3.) Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936. 186 lk. Hind 1 kr. 25 s.

Sellele raamatule võib loota vaimustatud lugejaid, sest ta pakub pea igale üksikule võimalust end intellektuaalselt üle tunda hulkadest. Ja see jääb rohkem meelde lugejale kui sama raamatu mõte, et hulk võib olla kergersti kangelaslikum ja kõlblam kui üksikisikud ning et hulkade illusoorseid uskumused on need, mis põhjustavad rahvaste evolutsiooni.

Käesoleva, esimeses trükis 1895. a. ilmunud raamatu tõlkimine eesti keelde, kuigi pisut hilistunud, pole praegugi ilmaaegne. Meil on küllalt lähedaid kogemusi sellest, kuidas hulkade mõjupiirkonda sattunud inimest ähvardavad samad hingeelulised ootamatused kui Le Boni teose valmimise ajal. Veel tänapäevalgi langeb inimene massi liikmena kergermini illusioonide ohvriks kui üksikuna ning laskub enamasti oma intellektuaalselt tasapinnalt. Ja siiski ei tahaks täiesti jagada Le Boni pessimismi hulkade mõistuse ja enesevalitsemise taseme suhtes. Le Bon isegi rõhutab, et anglosaksi hulgad erinevad palju ladina hulkadest, kelle tunded on eriti kergersti kehatavad. Me teame, et Inglismaa on klassikaline hiiglamitingute maa, kus kümned ja sajad tuhanded koosolekule kogunenud inimesed suudavad säilitada korda ja hoiduda vägivallast isegi kõige erutavamate küsimuste arutamisel. Omada üheskoos nii suurt jõutunnet ja enesevalitsust teeks üksikisikulegi au. Ja ei tahaks uskuda, et inglise hulkade soliiduses ja prantsuse hulkade tormakuses avalduks mingi pehmemdamatu rassihingede erinevus. Tõenäosem on, et inglise

rahvas, kui palju kauemat aega vaba ja oma tegude eest vastutav, on omanud palju rohkem võimalusi ja vajadusi arendada neid enesevalitsemise voorusi, mis on veel noorusnõrgad prantslastel, kelle juures väga kaua võidutses absolutism ja sellega kaasnev juhiusk. Kuid viimase suure streigilaine ajal Prantsusmaal näivad sealsedki hulgad osutunud küllalt suurt enesevalitsust.

Tahaks siiski uskuda enam kui Le Bon hulkade kasvatamisse ka intellektuaalsesse kasvatamisse — ning käesolevat raamatut lugeja ei tohiks teda võtta kui arastajat igasugusele kollektiivsele teotsemisele, vaid seda peaks lugema kui hoiatajat võimalikkude vigade eest. Siin on öeldud mõndagi, mis hoolega järele mõelduna peaks suurendama meie endakontrolli — näit. kirjutistes mõjukuse üle, veendumuste nakatuse kohta lihtsa kordamise tagajärjel, valimiste psühholoogia kohta, kaas-aegse ajakirjanduse ummiku üle, nimede sugestioonist jpm.

Autor arendab oma mõtteid huvitavalt, tihedalt ja kaalutult. Kohati siiski satub ta liiga äärmuslikesse väljendustesse, nagu näit.: „Hulk satub ikka kohe äärmustesse, nagu naisedki“ (lk. 41). „Kui praegune demokraatia võim oleks valitsenud ajastul, mil leitud mehhaanilised tööriistad, raudteed ja aurumasinad, nende uuenduste teostamine oleks olnud võimatu“ (lk. 45, 46). „Me oleme näinud, et hulkades pole mõistusel mingit tähtsust“ (lk. 141). „Rahvaste evolutsiooni suur tegur pole ialgi olnud tõe, vaid eksitus“ (lk. 96) jms.

Ajalooliste faktide tõlgendamisega ei saa kohati nõustuda. Feodaalõiguste kaotamine aadli kaasabil kuulsal 4. augusti ööl Suure Prantsuse revolutsiooni ajal polnud kaugeltki aadli seisukohalt mitteintelligentne samm, millega ükski aadlisaadik üksikult poleks leppinud, kuigi nad hulgi hääletasid selle poolt. See pigemini osutas antud olukorra õiget hindamist ja tarka arvestamist. Revolutsioon oli juba osutunud pidurdamatuks. Kogu riigis levinud losside põletamise ja aadli terroriseerimise lainet ei suutnud miski vaigistada peale feodaalõiguste kaotamise. Viimased oleks aadel niikuinii lähemal päevil kaotanud. Aga nüüd viis ta otsuse läbi, mille alusel tähtsamad neist kaotati väga tõhusa maksu eest aadlile, sundusliku väljaostu teel.

Teose tõlge on üldistes joontes küllalt rahvapärane ja loetav, kuigi mitte alati vajalikul määral täppis. Kuid tundub, et suuremad erinevused originaalist ei tule panna niivõrd tõlke kui hooletult tehtud korrektoori arvele. Lk. 124 loeme näit.: „Praegusaegne arvamuste raastamine tekitab nende türanriat“, kuigi peaks ütleva vastupidi „takistab“ (*empêche*). Lk. 135 seatakse veendunud apostlitele vastu „eitajad, arvustajad ja üksikisikud“, viimaste asemel aga peaksid olema „ükskõiksed“ (*indifférents*). Taine'ilt toodud tsitaadis prantsuse kooliolude ja eksamite kohta (lk. 85) oleks vist kohasem „devant un tableau“ tõlkida „tahvli ees“, mitte „pildi ees“, sest tõenäolisem on, et siin mõeldakse just paaritunnilist eksamiaegset tahvli ees viibimist, kuigi *tableau* tähendab ka pilti. Lk. 21 peaks „Selles teadvuslikus põhjas“ asemel tõlkima „Selles ebateadvuslikus põhjas“, kui kord juba nõustuda Martinsoniga, et sõna „inconsient“ vaste on „ebateadvuslik“. Kuid küllalt täpsana see vaste siia ei sobi, sama vähe kui ta kõlbal saksa „unbewusst“ või vene *безсознательный* tõlkimiseks. Siin ei taheta rõhutada teadvuse illusoorisust, nagu laseks arvata sõna „eba“, vaid teadvuse puudumist. Kuid arvestades meie filosoofilise ja psühholoogilise sõnavara väljakujunematust, ei saa sellistel juhtudel tõlkija kohta otsustada liiga karmilt.

Enam vihastavad keeleliselt mittenõudlikku lugejatki juba sellised trükivead nagu (otsimata silma puutunud) „valtsusele“ (lk. 11), „kuri-tõide“ (lk. 43), „Euraapa“ (lk. 77), „Tiberirius“ (lk. 128), „valiku“ (pro avaliku), „pajlu“ (lk. 135), „sugestioo nile“ (lk. 145). Kohati saab lugeja selliseist väärtusist kergesti üle, teisel aga moonutavad nad

mõtet otse 180⁰ võrra, nagu juba nägime, või panevad vähemalt juurdlema lausekonstruktsiooni üle, näit. lk. 127 ülalt 5. reas: „Ainult see pärast, et nad olid omandanud mõned üldised uskumused, võitsid barbarid, rooma tsivilisatsiooni hävitajad, jõuda teatavale ühendusele ja jõuda välja korraldusest.“

Leo Anvelt.

R. Antik: *Eesti raamat 1535—1935. Das estnische Buch 1535—1935.* Eesti Raamatukoguhoidjate Ühingu Toimetis. Veröffentlichung der Vereinigung Estnischer Bibliothekare. Tartu, 1936. 675 nummerdatud ja 225 lihteksemplari.

On täiesti loomulik, et möödunud Raamatu-aasta jooksul käsitleti eesti raamatut igakülgselt, nii sõnas kui kirjas, igatahes palju laiemas ulatuses, kui seda on tehtud terve 400-aastase eesti raamatu olemasolu ajal. See leidis aset pidulikel aktustel, raadios, ajalehtede kirjutistes, ajakirjade Raamatu-aasta juubelinumbrites ning mitmeulatuseliste raamatunäituste kataloogide kujul.

Sellega ei saa aga veel öelda, et eesti raamat nagu varem ei olekski äratanud tähelepanu. Sest olgu vihjatud asjaolule, et raamatu ajalugu, kuhu mahuvad trükitehnoloogia, paberitehnoloogia, raamatuköitmine, raamatu levitamine, lugejaskond, raamatukogundus, raamatu statistika ning bibliograafia, on niivõrd lai ala, et selle küsimuse põhjalikuks ammutamiseks vajaksime pikkade aastate uurimiste tulemusi. Sellepärast ongi allakirjutanu oma teoses: „Eesti raamatu arengulugu“ (1934) kui ka mujal piirdunud peamiselt trükitehnoloogia arengu ja raamatukauplemise olude vaatlemisega Eestis, puudutades siin kõrval ka bibliograafia probleeme. Lisaks tõi esile mitmeid ülevaateid raamatust ja raamatutehnoloogiast vanemast ajajärgust esimese eestikeelse trükise — Wanradt-Koelli katekismuse avastamine, tähtsamana neist juba juubeli-aasta väljaanne „400-aastane eesti raamat“. Neile monograafiaile järgnes samuti Raamatu-aasta ettevõtte „Raamatu osa Eesti arengus“, kus püütakse anda läbilõiget trükitehnoloogiast möjude eesti vaimsesse arengusse.

Nõnda oligi „Eesti raamat 1535—1935“ autoril käepärast osalt läbiuuritud ainetikku, mida ta ongi kasustanud kõige otstarbekamalt, mahutades siia käsiraamatule kõige olulisema, kõige tähtsama. Selle kõrval teose silmapaistvamaks vooruseks on autori enda uurimuste tulemusena eesti raamatu statistika. Viimane moodustabki teose huvitava ala, kuna hulgalised tabelid ja värvilised diagrammid valgustavad igakülgselt eesti raamatut nii arvuliselt kui ka sisult üksikute perioodide kaupa. Ning ei puudu isegi ilmunud raamatute, brošüüride ja neis leiduvate lehekülgede arv iga aasta kohta üksikult terve nelja sajandi jooksul, mille täpsust võib küll kõigutada mõne uue raamatu leid. Eriti tundlik on see vanema ajastu — XVII, XVIII sajandi aastase toodangu suhtes, mil 1—2 uut pealkirja võivad muuta endist arvu väga oluliselt.

Siiski veelgi tähtsamaks kui lehekülgede arv osutuks raamatu statistika, eesti kultuuri arengu ja raamatu leviku seisukohast raamatu eksemplaride arvu, s. o. tiraazi mainimine. Kuid autor on sellest möödunud täiesti arusaadavalt põhjusil, sest see nõuaks veel laiemat eriuurimust kui senine. Pealegi jooksevad eesti bibliograafia ei arvesta tiraazi. Ainult A. Palm koguteoses „Raamatu osa Eesti arengus“ käsitleb tiraazi, puudutades küll ka ainult ühte liiki kirjandust, samal ajal ka raamatu mõju lugejaskonnasse. Üldiselt aga on meil biblioloogiline psühholoogia alles söötis.

Nende üldmärkuste järel olgu lubatud nüüd mõned väikesed sisulised öiendused, mis aga raamatu üldtähtsust mingil kombel ei vähenda. Esiteks on ehk liiga üldistav väide XVIII saj-i kohta, et „raamat ei olnud kaubitsemis-objektiks hulkade keskel“ (lk. 34), kuna sajandi kahel viimasel aastakümnel kasustati vaimulikke raamatuid koolides õppimiseks ja talupojad külastavad suurel arvul linna raamatuköitjaid raamatute

ostmiseks. Seda mainib autor isegi teises kohas (lk. 30). Edasi ei taha õige olla, et XVII saj-l Eesti alal asuvad raamatutrükkijad kui „palgalised“ olid „vähe huvitatud kirjastamisest rahva jaoks“. Vastuoksa, raamatutrükkijate palgad olid meil kui ka teisel nii pisikesed, et nad kiriku- ja kooliraamatute kirjastamisest lootsid endile lisateenistust.

Oma teoses „Tartu ja Tartu—Pärnu Ülikooli trükkikoda“ kirjeldab allakirjutanu Tartu ülikooli raamatutrükkija Johan Brendekeni püüdeid saada endale ülikooli, konsistooriumi ja kindralkuberneri kaasabil privileegi eesti kooliraamatute kirjastamiseks, mille vastu aga seisid võimud Stokholmis. Sest privileegi lõuna-estli-murdeliste raamatute väljaandmiseks omas kindralsuperintendent Fischer Riias. Neilsamadel asjaoludel muretses endale privileegi 1672. a. Tallinna raamatutrükkija Ad. Simon.

Peale selle juhiks tähelepanu asjaolule, et Põltsamaa XVII saj-i keskel ei olnud sugugi „väikene, tähtsuseta alev“. Ka on ebatäpselt, sisu-moonutavalt edasi antud H. L. C. Bacmeister'i väide trükkikodade arvu kohta Venemaal 1772. a. (lk. 72), mille põhjust tuleb otsida küll kirjutisest „Põltsamaa trükkikoda“ lk. 27 („E. Kirj. 1935). Mõlemad arvestavad 6 trükkikoda, Bacmeister aga 6 linna, kus asetsesid trükkikojad. Kuid Peterburis oli sel ajal mitu trükkikoda.

Lõpuks mitte kõige vähema tähtsusega moment, et autor-kirjastaja pole ainult hoolitsenud väärtusliku sisu eest, vaid on püüdnud anda teosele ka kaunis välimus, arendades Eestis raamatuharrastust ning rahuldades juba olemas olevaid bibliofiile. Siin pakutakse mõõdukate hindadega võimalikult viimaseid trükitehnilisi saavutisi, kusjuures kahjuks siiski lao ebahühtlast tihedust on põhjustanud kahekeelse teksti rööbitamine. See raamatu kaunidust häiriv asjaolu on tingitud teose leviku võimaldamisest välismaal, sest tabelite ja diagrammide paigutamine teksti keskele nõudis ka saksakeelse teksti kõrvutamist eesti keelega.

Neil asjaoludel tervikliku ilme seisukohast ületab vaadeldavat teost P. Johansen'i ja H. Weiss'i „400-aastane raamat“, mis üldse võistleb trükitehniliselt esimesega. Mõlemad on avaldatud ka nummerdatud eksemplares.

Jäagu üheks Raamatu-aasta tulemuseks, et tol ajal püstitatud bibliofiilne põhimõte — sisult väärtuslik teos saagu ka kauni välimuse — kujuneks meil püsivaks traditsiooniks. Igatahes ettetellijate arvukas pere kahe viimaks mainitud teose puhul on pandiks, et meie üldsus polegi enam nii hoolimatu kauniste väljaannete vastu.

Fr. Puksoo.

Õienduseks Koidula eluloo materjalide asjus.

„Eesti Kirjanduse“ k. a. juunikuu numbris — nr. 6 — leidub Evald Blumfeldt'i kirjutises „Eesti Kirjanduse Seltsi arhiiv“ märgete arhiivi nn. väikekogude kohta, mille hulgas on ka nende ridade kirjutaja arhiivile saadetud Koidula eluloo „Tähelelennu“ materjalid.

E. Blumfeldt kirjutab: „...b-sse kokkukantu on saanud Aino Kaldalt, kellele need materjalid saadeti rahva hulgast A. K. sellekohase üleskutse peale „Tähelelennu“ kirjutamisel.“

Tõepärast ei tulnud aga nimetatud üleskutsele ühtegi vastust. Kõik arhiivis hoitud teated on kas kokkuvõtted mu suusõnalistest usutlustest inimestega, kes on Koidulat tundnud ja talle lähedal seisnud, — ehk siis isiklikult eri isikutele kirjutatud kirjade vastused. Teisele üleskutsele — Koidula luuletuste algupära asjus — tuli, niipalju kui mäletan, siiski vist 2 vastust, K. E. Söödilt ja Villi Andi-Kuhlbarsilt.

Kassari, juuli 1936.

Aino Kallas.